

BOTOS JÁNOS

A pengő megsemmisülése, a forint születése, 1938–1946

1938 tavaszával a világpolitikában, majd következményeként Magyarország életében is új szakasz kezdődött. Az 1938 márciusában meghirdetett győri program nyomán az év második felében konjunktúra bontakozott ki. Ősszel a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács a katonai beruházások felemelése mellett döntött. 1939 februárjában megszületett az elhatározás, hogy a program katonai előirányzatait 1940. július végéig teljesíteni kell. A döntés végrehajtásával 1940 második felétől a katonai megrendelések visszaestek. A dekonjunktúra 1941 nyarán, a Szovjetunió elleni háborúba lépéssel megszűnt. A kibontakozó háborús konjunktúra azonban mindjobban egybefonódott az állam közvetlen és erőteljes beavatkozásával a gazdaság életébe. Ez 1944 tavaszára totális gyakorlattá vált.¹ Az 1938. november és 1941. április között lezajlott terület-visszacsatolások nyomán erőteljesen nőtt a forgalomban lévő készpénz értéke, az 1938. decemberi 966 136 ezer pengőről 1941 decemberére 2 119 167 ezer pengőre, túllépve a terület- és lakossággyarapodás indokolta mértéket. 1944 decemberében a készpénzforga-

¹A második világháború történetét feldolgozó gazdag irodalomból ajánljuk: *Magyarország a második világháborúban*. Lexikon A-ZS. Főszerk.: SIPOS Péter. Magyar Hadtudományi Társaság–Petit Real, Budapest, 1996; John KEEGAN: *A második világháború*. Európa, Budapest, 2003; *A második világháború*. Szerk.: UNGVÁRY Krisztián. Osiris, Budapest, 2005; *Háborús hétköznapok hadszíntéren, hátszágban*. Szerk.: GYARMATI György–PIHURIK Judit. Magyar Történelmi Társulat–Kronosz Kiadó–Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, Budapest–Pécs, 2015.

lom 12 451 752 ezer pengőre rúgott.² A lakosság kivonta megtakarításait a pénzügyintézetekből, és egyre nagyobb méreteket öltött a készpénztartalék, az ezüsttartalmú pengők gyűjtése. Az első világháborúhoz hasonlóan az ezüstmű, bronzból, nikkelből vert pengőt és fillért fokozatosan kivonták a forgalomból, helyettük 1940 elejétől acélból, alumíniumból verték a fémpengőt, majd az 1, 2 és 5 pengős bankjegyek terjedtek el, míg nem az infláció használatukat feleslegessé tette.³

A katonai felkészülés és a háború kiadásait az állam a költségvetés bevételeinek bővítésével és hitelek felvételével fedezte. A költségvetési hiány fedezésére a nagybankok folyószámlahitelt nyújtottak az államnak, amelyet a Magyar Nemzeti Bankkal (MNB) refinanszíroztattak, majd az állami nagyvállalatok váltohitelt folyósítottak a kincstárnak. 1938-ban az MNB módosított alapszabályával összhangban növekvő összegű folyószámla-hitelkeretet nyitott, majd megkezdődött a különböző elnevezéssel futó államkölcsonök kibocsátása, amelyeket a jegybank refinanszírozott. Ezzel az MNB az Osztrák–Magyar Bank első világháborús gyakorlata nyomába lépett, és egyre növekvő részt vállalt a háborús költségvetési hiány finanszírozásából, amely az infláció legfontosabb hajtóerejévé vált.⁴ 1938–1944 között folyó áron a háborús kiadások 21 536 900 ezer pengőt tettek ki, amelynek 71,1%-át a kormányzat az inflációval fedezte. Az 1938–1939-es pénzügyi évben a költségvetési kiadások a nemzeti jövedelem 33,1%-át tették ki, 1944-ben elérték a 71,7%-át.⁵

² Botos János: *A Magyar Nemzeti Bank története II. Az önálló jegybank 1924–1948.* Presscon, Budapest, 1999. 294–295.

³ Az 1938–1946. közötti infláció kérdéskörét elsőként AUSCH Sándor – az elmúlt évtizedekben méltánytalanul elfelejtett közgazdász – dolgozta fel *Az 1945–1946. évi infláció és stabilizáció* (Kossuth, Budapest, 1958) című kötetében. Az 1938–1944. évi inflációra lásd 24–62.

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) XIX-L-1-k 21. doboz (d.); Botos János: *A Magyar Nemzeti Bank története II. I. m.* 216–233., 236–243.

⁵ *A magyar állam zárszámadása az 1938/39. évről.* Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1939. XI–XIV.; *A magyar állam zárszámadása az 1939–1940. számadási időszakról.* Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1942. XI–XIV.; *A magyar állam zárszámadása az 1941. évről.* Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1943. XI–XIII.; *A magyar állam zárszámadása az 1943. évről.* Magyar Állami Nyomda, Budapest, 1946. X–XIII.; *A magyar állam zár-*

A Német Birodalommal folytatott kereskedelmi forgalom hiánya 1941-től a bankjegyszaporulat fontos tényezője lett. 1941-ben a német tartozások aránya a bankjegyszaporulat 54%-át tette ki, két esztendő múltán már 67%-át. A német tartozások összege az 1941. évi 299 millió pengőről 1944 végére 2918 millió pengőre növekedett.⁶ Az MNB 1939 őszén, a második világháború kirobbanásakor 10%-kal emelte a konvertibilis valuták árfolyamát, ugyanilyen arányban leértékelve a pengőt. Ez a lépés elsősorban az importtermékeket, nyersanyagokat drágította. 1940. január 27-én, teljesen szokatlan és inkonzekvens módon, visszaállította a konvertibilis valuták háború előtti árfolyamát, felértékelve ezzel a pengőt. 1941-től a fontosabb jegyzett valuták árfolyama, nem követve a pengő inflációját, változatlan maradt. A pengő értékvesztését jól mutatta, hogy míg 1938-ban 1 dollárért a magánforgalomban 5,40 pengőt kértek, ami lényegében megfelelt az MNB pótlékkal együtt számított árfolyamának, addig 1944. december 31-én 247,50 pengőt. A budapesti feketepiacon 1938-ban 1 kg tört arany ára 4400 pengőre rúgott – közel a hivatalos árhoz –, 1944-ben ellenértéke 67 800 pengőt tett ki. A jegybank számításai szerint az 1939. augusztus 31-ei értékű 100 pengős 1944. november 30-án 24,73 pengőt ért, négy év alatt elvesztette értéke 75,27%-át.⁷

számadása az 1944. évről. Magyar Állami Nyomda, Budapest, 1947. XI–XIII.; *Magyarország története*. Főszerk.: RÁNKI György. Akadémiai, Budapest, 1976. VIII. k. 1135.

⁶ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL) 274. f. 12. cs. 15. ó. e.; BEREND T. Iván–RÁNKI György: *Gazdaság és társadalom. Tanulmányok hazánk és Kelet-Európa XIX–XX. századi történetéből*. Magvető, Budapest, 1974. 286–289.

⁷ MNL OL XXIX-L-1-m 37. d.; *A M. kir. kormány 1940. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló statisztikai jelentés és évkönyv*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. T., Budapest, 1943. 132.; *A M. kir. kormány 1941. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló statisztikai jelentés és évkönyv*. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R. T., Budapest, 1943. 120.; *Magyar Statisztikai Évkönyv 1943., 1944., 1945., 1946.* Stephaneum Nyomda, Budapest, 1948. 227.; *A szakadék szélén... Az MTI bizalmas jelentései 1943. július 22. – 1944. március 10.* Sajtó alá rendezte és jegyz.: BALOGH Margit–ANDREIDES GÁBOR–Z. KARVALICS László–TÁTRAI Gábor. Napvilág–Magyar Távirati Iroda, Budapest, 2006. 168.

A pengő értékvesztésének mérése

A pengő fizetőeszköz forgalomba helyezését követően a Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (KSH) és a független közgazdászok folyamatosan számolták az áremelkedések, majd a harmincas évtizedben az árcsökkenések ütemét, mértékét.⁸ Változatlan adatbázisra építve folytatódott Dálnoki-Kováts Jenő, Gál Benő és a KSH havi létfenntartási költségszámítása. Vágó Józsefnek a *Pester Lloyd*ban közzétett havi kiskereskedelmi árindexszámítása 1938 januárjától 34 fogyasztási cikkre, majd 1941. január 1-jétől az importból származó tea, kávé és kakaó elhagyásával 31-re szűkült le. A KSH 1939-ben módosította az 1924 óta alkalmazott nagykereskedelmi árindexszámítását, amely a korábinál lényegesen nagyobb számú termékre terjedt ki, hiszen a megfigyelési körbe 548 iparcikket, terményt vettek fel.⁹ A korszak jelentős közgazdasági tudományos műhelye, a Magyar Gazdaságkutató Intézet (MGI) 1939–1940-ben két új létfenntartási indexszámítást kezdett alkalmazni. A felnőtt férfi heti étel- és ruházati szükségletének 70-80%-át magába foglaló étel- és ruházati költségindex-számítása 1939. szeptember 26-ai kezdőnaphoz viszonyítva adta meg a beszerzési árak emelkedését. A számítás alapjául szolgáló árak Budapestre és 111, majd Észak-Erdély 1940 őszi visszacsatolását követően 124 városra terjedtek ki. Ez volt egykoron az egyetlen olyan adatgyűjtés, amely a területi különbségeket is figyelembe vette. A részletes adatok közreadását a háborús körülmények miatt 1941. február 25-én abbahagyták. Az MGI 1940-ben megkezdte az egyes társadalmi rétegek létfenntartási költségindexének a számítását is, részben visszamenőleges hatállyal. Az első ilyen típusú számítás 1939. július 31-ei bázissal egy magasabb és egy alacsonyabb jövedelmű tisztviselőcsalád szükségleteiből indult ki, értékét minden hónap végére számították ki. A számítás alapjá-

⁸ A számítások leírását lásd BOTOS János: A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914–1924. *Múltunk*, 2015/3. 88–95.; SCHWENG Loránd: *Statisztikai módszertani alapvetés*. Magyar Statisztikai Társaság, Budapest, 1944. 335–351.

⁹ Dr. SZÖNYI Gyula: A magyar nagykereskedelmi árak indexszámainak új sorozata. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1939/3. 275–307.

ul szolgáló cikklista változó volt, összegezésével a létfenntartási költséget adták meg abszolút értékben. A család élelmezésénél négy – a különböző évszakokhoz kötődő – heti keretétrendet dolgoztak ki, amely a fogyasztásra engedélyezett mértékben tartalmazta az élelmiszereket, és így nem a tényleges szükségletből, hanem a háborús viszonyok közepette a lehetséges fogyasztásból indultak ki. Ezzel párhuzamosan az intézet megkezdte a mezőgazdasági cselédek járandóságai, valamint a mezőgazdasági napszámoscsaládok létfenntartási költségei változásának a számítását. A mezőgazdasági napszámoscsaládok esetében a család önfogyasztását budapesti fogyasztói árakon, a piacra kerülő termékeket úgynevezett majori árakon vették figyelembe. A járandóságoknál megkülönböztették az aktív tételeket – a természetbeni és a készpénzjárandóságot –, illetve a passzív tételeket – baromfi- és sertéstartás –, amelynél meghatározták az önfogyasztás nagyságát is. A mezőgazdasági napszámoscsaládnál – férj, feleség, három gyermek (két fiú, egy leány, 6, 8 és 10 évesek) – a szükségleteket három csoportba sorolták: élelmiszer, ruházkodási és egyéb szükségletek. Az élelmiszereknél az élet fenntartásához szükséges kalóriamenyiséggel számoltak, és azoknak az 1939. szeptember végi árat tekintették kiinduló bázisnak. Az MGI indexei a korábbi módszereknél, számításoknál részletesebben, pontosabban, hitelesebben fejezték ki az árak változásait, az infláció mértékét, a háborús viszonyok közepette azonban hosszabb távlatú alkalmazására nem nyílt lehetőség.¹⁰

A magyar statisztikai adatgyűjtés tehát különböző mértékben és eltérő módszerrel rögzítette az árak változásait, készítette el a hosszú idősoros statisztikákat. A KSH 1929. évi bázissal számolva követte az ipari termelői árak változásait, illetve a nagykereskedelmi árak alakulását. Az ipari termelői árak kisebb mértékben mindig eltértek a nagykereskedelmi áráktól,

¹⁰ SCHWENG Loránd: I. m. 351–356.; Dr. R. JÓNÁS Magda: *A létfenntartási költségindexszámok és az életszínvonal*. MGI, Budapest, 1943. (Az MGI különkiadványa, 22). 27–59.; Dr. HAJPÁL Gyula: *A mezőgazdasági cselédek járandóságainak értéke*. Uo. 61–71.; Sz. n.: *A mezőgazdasági napszámoscsaládok létfenntartási költségeinek változása*. Uo. 73–80.

mert a termelői árak csak a gyártó költségeit és nyereségét tartalmazták, míg a nagykereskedelmi árak a kereskedő hasznát is. 1938–1939-ben az ipari termelői és a nagykereskedelmi árak – elsősorban a nyomott kereslet miatt – valamelyest mérséklődtek. Ezt a folyamatot nem állította meg az 1938 márciusában meghirdetett győri program. A kibontakozó háborús konjunktúra 1940-től egyre nagyobb lendülettel nyomta fel a termelői és a nagykereskedelmi árakat. A Pénzügyminisztérium számítása szerint a nagykereskedelmi árak éves szinten 1941-ben 28,7%-kal, a következő évben 21,8%-kal, 1943 első felében 16,2%-kal emelkedtek. Az 1943. július 1-jén végrehajtott általános áremelés, amely összefüggött az importnyersanyagok kiugró drágulásával, a nagykereskedelmi árakat 46,8%-kal növelte.¹¹ Az MGI 1936. július 1-jei bázissal elkezdte gyűjteni és közzétenni a kisipari termelői árak és a kisipari munkák árindexét. A kisipari termelői árak, amelyek nagyobb élómunka-igényt tartalmaztak, folyamatosan emelkedtek, és minden évben meghaladták az ipari termelői árak növekedési ütemét. Hasonló tendencia figyelhető meg a kisipari munkák árainál is, noha itt az emelkedés mértéke kisebb lett, mert a fizetőképes kereslet erőteljes korlátként hatott.¹² A mezőgazdasági termékek árnövekedése 1938-tól erőteljesen keresletvezérelt volt, ami 1940–1941-ben párosult a háborús konjunktúra árfelhajtó hatásával, majd ezt követően az egyre nyomasztóbbá váló hiánygazdálkodással. Ennek nyomán a korábbi éveket jellemző agráröllő 1939–1944 között fokozatosan eltűnt, mert a mezőgazdasági árszínvonal évente 2,50–23,70%-kal gyorsabban nőtt, mint az ipari termékek és a nyersanyagok árszintje. A mezőgazdasági termékek termelői árai 1939–1944 között általában nagyobb mértékben emelkedtek, mint a nagykereskedelmi árak. Ez abból eredt, hogy a zöldség és gyümölcs értékesítése ezekben az években is hagyományosan és túlnyomó többségében piaci keretek között történt, ahol elsősorban közvetlenül a termelők jelentek meg,

¹¹ DOMBRÁDY Lóránd: *A magyar gazdaság és a hadfelszerelés 1938–1944*. Akadémiai, Budapest, 1981. 221.

¹² *A Magyar Gazdaságkutató Intézet gazdasági helyzetjelentése*. 53. szám. Budapest, MGI, 1944.

és áraikat a nagykereskedőknél gyorsabban emelték. A mezőgazdasági árak emelkedését az is táplálta, hogy a kenyérgabona mennyisége az 1929–1938-as évek átlagterméséhez képest 1940-ben 83,1%-ra, 1942-ben 76,2%-ra csökkent. Hasonló átlagtermések voltak az árpnál, a kukoricánál és a többi fontos terménynél is.¹³

„Havi kétszáz pengő fixszel ma egy ember könnyen viccel”

Szántó Gyula népszerű slágere a háborús években egyre kevésbé fedte a valóságot. Ezt a KSH belső jelentése is igazolta, amely a lakbér nélkül számolt létfenntartási indexet adta meg.¹⁴ Az összeállítás szerint 1938 januárja és 1939 januárja között a létfenntartási költségek (élelmezés, ruházat, fűtés és világítás) 4%-kal mérséklődtek. Ezt követően januártól januárig 1939–1940-ben 3,23%-kal, 1940–1941-ben 17,96%-kal, 1941–1942-ben 27,46%-kal, 1942–1943-ban 7,92%-kal, 1943–1944-ben 48,96%-kal, 1944. január–novemberben 96,00%-kal nőttek. A hivatalosan megállapított árakra épülő adatgyűjtésben nem vették figyelembe a feketepiaci árakat, és azt, hogy a fogyasztási cikkek java része a háború előrehaladtával eltűnt a szabályozott áron folyó kereskedésből. A létfenntartási index emelkedésének 1942. január és 1943. január közötti számottevően alacsonyabb értéke a Kállay-kormány inflációt mérséklő lépéseinek az eredménye. A valóságos létfenntartási indexszámokat 1943. november 1-jétől bizalmasan kezelték, és a közzétételre engedélyezett százalékok a ténylegesnél lényegesen alacsonyabbak voltak.

¹³ Dr. HAJPÁL Gyula: *Áralakulás a két világháború között. Mezőgazdasági termékek ára*. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, Budapest, 1973. (Számok és Történelem, 3). 22–47.; BEREND T. IVÁN–RÁNKI György: I. m. 259.

¹⁴ MNL OL Z 12, 105. csomó.

1. táblázat. A KSH egyes létfenntartási költség típusainak indexei 1938–1944 (1929 = 100%)

Év	Élelmezés (%)	Ruházat (%)	Fűtés és világítás (%)
1938	76,90	102,30	101,70
1939	74,80	101,70	101,30
1940	84,70	111,70	104,30
1941	106,40	137,70	114,60
1942	123,30	183,00	132,80
1943	155,10	222,20	154,60
1944*	183,80	347,00	174,10

* 1944-ben 11 hónap átlaga

Az 1938–1944 közötti részletes KSH-adatsorok jól mutatják, hogy a legkevésbé a fűtés és világítás, valamint ezt kissé meghaladva az élelmezés költségei nőttek, míg a ruházati cikkek áremelkedése közel kétszerese a többi csoporténak (1. táblázat). Az 1941–1944 közötti adatsorok azt tükrözik, hogy az infláció évről évre nagyobb lendületet vett, 1944 végére megközelítette a kezelhetőség határát. 1944-ben néhány hónapra lefékeződött az infláció. Ez a kiemelkedően jó mezőgazdasági termésből, a zsidó származásúak, vallásúak vagyonának zár alá vételéből, a kínálatot növelő gyors kiárusításából, a zsidónak számító személyek jegyrendszer alapján történő ellátásának korlátozásából, és a mintegy 440 ezer zsidó deportálása következtében a jegyrendszer alapján ellátásban részesülők számának csökkenéséből adódott. „Úgyszólván egy csapásra eltűnt a fekete piac – írta 1944. június 8-ai jelentésében Ferenczy László csendőr ezredes, zsidóügyekben a német biztonsági erők és a csendőrség közötti összekötő tiszt. – A feketeárak 75%-kal estek. Amíg előbb csak zsidó tudott vásárolni zártárut, addig ma főleg az élelmiszerpiacon árubőség van, s a kínálat maximális áron, sokszor még ezen alul is keresi a vevőt. Így pl. az 5 kg hizott liba élősúlyban darabonként 120–140 pengő volt, de csak csempézett módon, ma a nyílt árusítási piacon 60 P. A tojás darabja

1,50–2 pengő közötti fekete árszínvonalon mozgott, ma a nyílt piacon darabja 60–70 fillér. A tej literenként 2 pengő volt és a termelőhöz kellett menni. Ma házhoz szállítva literenként 60 fillér.”¹⁵

A pengő 1938–1944 közötti értékének változásáról ad képet az évenkénti áremelkedéseket, illetve árcsökkenéseket mutató KSH-adatsor (2. táblázat).¹⁶

2. táblázat. Az árak évenkénti emelkedése a lakbérrel együtt számolva 1938–1944

Év	Évi áremelkedés (%)
1938	0,57
1939	-1,48
1940	8,43
1941	18,02
1942	16,44
1943	20,17
1944*	23,18

* 1944-ben 11 hónap átlaga

A lakbérrel együtt számolt adatsor a bérleti díjak rögzítése miatt a valóságosnál alacsonyabb drágulást rögzített. Az átlagok mögött az egyes cikkek esetében igen eltérő árnövekedés található, hiszen 1939–1944 között az élelmezés szempontjából legfontosabb mezőgazdasági termények, termékek 56,76%–948,39% között drágultak. A fontosabb fogyasztási cikkek budapesti kiskereskedelmi ára ugyanezen időszakban 29,41%–665,62% között emelkedett.

¹⁵ Az *Endre-Baky-Jaross-per*. Sajtó alá rendezte, szerk. és jegyz.: KARSAI László–MOLNÁR Judit. Cserépfalvi, Budapest, 1994. 515.

¹⁶ Dr. MOLNÁRFI Tibor: *Áralakulás a két világháború között. Ipari termékek ára*. KSH Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, Budapest, 1973. (Számok és Történelem, 2). 412.; Eugen v. DALNOKI-KOVÁTS: *Arbeitslöhne, Teuerung und Lebenshaltung*. In: *Ungarisches Wirtschafts-Jahrbuch 1940*. Budapest, 1940. 413.

A Szociáldemokrata Párt (SZDP) 1940 tavaszán összeállítást készített az 1939. február 1. – 1940. február 1. közötti áremelkedésről, amely a hüvelyesek 20–100%-os, a tej és tejtermékek 6–13%-os, a fűszerek 20–300%-os, a vegyes áruk 8–33%-os, a zöldségfélék 25–300%-os, a konzervek 14–42%-os, a ruházat 7–50%-os, a cipők 5–7%-os és a textilárúk 12–203%-os drágulását rögzítette. Az áremelkedések arra ösztönözték az SZDP-t, hogy 1940. február vége felé aláírásgyűjtést indítson a Varga József miniszternek benyújtandó petíció támogatására. A petíció a közszükségleti cikkek árának csökkentését, a főváros és környéke élelmiszer- és tüzelőanyag-szükségletének a biztosítását, a munkabérek emelését, a keresetek és az árak arányosítását kérte.¹⁷

Amikor 1938-ban ismét egy újabb világegés lehetősége fenyegetett, a kormány az első világháború tapasztalatai alapján az április 9-én kiadott 2200/1938. és 2221/1938. M. E. számú rendeletekkel az áralakulás ellenőrzésére kormánybiztost nevezett ki, aki gazdasági véleményező bizottságot is alakított.¹⁸ Ezt követően 1944 végéig rendeletek sora rögzítette az iparcikkek és a mezőgazdasági termények, termékek árát, szabályozta a jegyrendszer keretében az alapvető fontosságú élelmiszerek és közszükségleti cikkek lakossági felhasználását. Egyes termékek, fogyasztási cikkek esetében nem a jegyrendszer bevezetését alkalmazták, hanem különadóval árukat olyan magasra emelték, hogy fogyasztásukat mindenki maga korlátozta. Ezt a gyakorlatot alkalmazták például a kávé és a tea esetében. A textil- és a cipőipari termékek ára olyan mértékben növekedett, hogy a lakosság ellátásának a biztosítására azok jegyrendszere mellett bevezették a gyengébb minőségű, kevésbé divatos, de olcsóbb, úgynevezett típuscikkeket. Megkezdték a természetes nyersanyagok pótlását, a műbenzin és a műanyagok elterjesztését, bőrtalp helyett műtalp felhasználását,

¹⁷ PIL 658. f. 5. cs. 220. ö. e. – Varga József 1939. július 25-től iparügyi és egyúttal október 27-től kereskedelem és közlekedésügyi miniszter 1943. március 29-ig.

¹⁸ *Magyarországi Rendeletek Tára (MRT) 1938.* Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1939. I. k. 400–403.

a napjainkban is elterjedt trappista sajt gyártását – ezt lehetett legkedvezőbb arányban előállítani tejből –, megkísérelték a havasi cserje leveléből inzulinpótló kivonását, a vendéglőkben az ételhez csak azok kaptak köretet, akik ezt külön igényelték, a kávé pótlására, pótkávé készítésére felhasználták a babot, a borsót, a lencsét, és a sort folytathatnánk. A pamut-, gyapjú- és jutafonalakhoz 16–40%-ban műszálat, kenderkócot és más idegen anyagot kellett keverni. Mivel az élelmiszer-ellátást a városokban a jegyrendszer segítségével sem tudták biztosítani, az 1942. december 11-én kiadott 7270/1942. M. E. számú rendelet lehetővé tette a gyáripari munkások és a tisztviselők ellátásának megteremtésére a vállalati beszerzési csoportok felállítását, amelyek a dolgozók részére élelmiszert, háztartási és ruházati cikkeket, tüzelőt vásárolhattak. Az újságok a kormányzat ösztönzésére napról napra hírt adtak az árdrágítók elleni eljárásokról, és változatlanul és eredményesen működött a valutaügyészségnek nevezett nyomozócsoport. Mivel a napilapokban a cenzúra működése miatt a pengő inflációjáról kevés hír látott napvilágot, szóbeszéd útján terjedtek a pénzromlásról és az annak következtében kibontakozó felvásárlási lázról szóló hírek.¹⁹

A második világháború időszakában – amíg erre a feltételnek lehetőséget teremtettek – az MGI közzétette a létfenntartási költségek és a nagykereskedelmi árindex különböző forrásokból származó adatokra támaszkodó változásait. Kiinduló időpontnak 1939. augusztus 31-ét, az utolsó békenapot tekintették. A hivatalos adatok alapján számított létfenntartási költségek 1939. augusztus 31-e és december 31-e között 0,1%-kal nőttek.

¹⁹ A 1931-ben kirobbant pénzügyi válságot követően szervezték meg a budapesti királyi ügyészségen a fizetési eszközökkel elkövetett bűncselekmények ügyosztályát – ez elsősorban a valuták zugforgalma ellen lépett fel, és innen kapta közkeletű nevét –, amelynek nyomozói az MNB-től külön javadalmazásban részesültek. A valutaügyészség 1949 végig működött. UNGVÁRY Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. Jelenkor–OSZK, Pécs–Budapest, 2012. 397., 417.; *Népszava*, 1942. március 15., 18., 21.; MRT, 1939. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1940. I. k. 437–438.; *A szakadék szélén...* I. m. 30.; „...a háború szolgálatában”. *Főszerkesztői értekezletek 1942. szeptember 22. – 1943. augusztus 25.* Sajtó alá rendezte és jegyz.: Joo András. Napvilág–Magyar Távírtai Iroda, Budapest, 2007, 94., 195.

Ez abból eredt, hogy az élelmiszerek ára 0,3%-kal csökkent – a jó betakarítás utáni szokásos ármérséklődés miatt –, míg a ruházódás kiadásai nem változtak, a fűtés és a világítás költségei 1,3%-kal emelkedtek. A következő esztendőben a létfenntartási költségek már erőteljesebben, 14,9%-kal nőttek, majd 1943 júniusában 155,9%-on, októberben 198,3%-on álltak. Az árelenőrzés kormánybiztosa kiskereskedelmi árjegyzéseit felhasználva az MGI élelmiszerkosára indexálását 1939. szeptember 26-ától számította. Az élelmiszerkosár költségeinek változása természetesen eltért a létfenntartási költségek indexétől, mivel a számításba vett termékek köre erőteljesen különbözött. Így a két adatsor csak az infláció tendenciájának a bemutatására alkalmas (3. táblázat).²⁰

3. táblázat. Az élelmiszerkosár költsége Budapesten és országos átlagban (1939. 09. 26. = 100%)

Időpont	Budapest		Országos átlag	
	pengő/hét	index (%)	pengő/hét	index (%)
1939. szeptember 26.	6,70	100,00	6,01	100,00
1939. december 19.	6,83	102,70	6,22	103,50
1940. február 27.	7,08	104,60	6,33	105,30
1940. március 26.	6,93	106,30	6,00	105,80
1940. június 25.	7,39	113,30	6,44	113,60
1940. július 30.	7,24	111,00	6,44	113,60
1940. augusztus 27.	7,43	114,00	6,52	115,00
1940. szeptember 24.	7,43	114,00	6,61	116,60
1940. december 31.	8,06	123,60	7,20	126,90
1941. február 25.	8,00	122,70	7,12	121,10

²⁰ A Magyar Gazdaságkutató Intézet gazdasági helyzetjelentése. 45–47. szám. MGI, Budapest, 1940–1941. – 1941. február 25-ét követő adat nem áll rendelkezésre. Az élelmiszerkosár azon élelmiszereket tartalmazta, amelyek egy felnőtt férfi heti élelmiszer-szükségletének 70–80%-át fedezték. A táblázatban szereplő ár ennek heti beszerzési költségét jelentette pengőben.

Az MGI a világháború éveiben a létfenntartási költségek számításánál elindította az egyes társadalmi rétegekre vonatkozó adatok közlését. Ezzel módszertanilag és tartalmilag egyaránt nagy lépést tett előre az infláció pontosabb mérésére. A tisztviselőcsaládok létfenntartási költségeinek a számításánál figyelembe vették az ételmezés, a lakás, a fűtés és a világítás, a ruházkodás, a tartós háztartási cikkek pótlása, a vegyes háztartási kiadások, az egyéb kiadások és az adók befizetésének pengő- és fillérvértékét. A számítás során figyelemmel voltak az adagolás és a jegyrendszer előírásaira, az egymással helyettesíthető élelmiszerekre, a férj, a feleség, valamint a 12 éves fiú és a 7 éves leány eltérő szükségleteire. Mindezen túlmenően az adatok értékelését egy jobb módú és egy szerényebb jövedelmű tisztviselőcsaládra vonatkoztatva is elvégezték. Az indexálás alapját az 1939. augusztus 31-ei árak jelentették.²¹ A különböző jövedelmű társadalmi csoportokat a létfenntartási költségek változása eltérően érintette. 1939 júliusa és 1942 júliusa között a létfenntartási költségek a jobb módú tisztviselőcsalád esetében 59,5%-kal, a szerényebb jövedelműeknél 89,3%-kal, a munkáscsaládoknál 63,2%-kal, a mezőgazdasági napszámoscsaládoknál 75,9%-kal növekedtek. Mivel a létfenntartási költségek legnagyobb részét az étel-miszer-fogyasztás tette ki, nyilvánvaló, hogy az alacsonyabb jövedelműek erre bevételeik nagyobb százalékát költötték, így ezeket a családokat a pengő értékvesztése érzékenyebben érintette.²²

Az MGI 1942. augusztus hónapra vonatkoztatva megadta a mezőgazdasági családok éves jövedelmét – 1542,20 pengő –, beleértve az önfogyasztásukat és a piaci eladásokat is. Az éves ipari munkabérek, a tíz legfontosabb munkakörben, Budapesten

²¹ MNL OL Z 12. 55. csomó.; Dr. R. JÓNÁS Magda: I. m.; Dr. HAJPÁL Gyula: I. m.; Sz. n.: *A mezőgazdasági napszámoscsaládok...* I. m. 27–80.; *A Magyar Gazdaságkutató Intézet gazdasági helyzetjelentése*. 53. szám. Magyar Gazdaságkutató Intézet, Budapest, 1944.

²² Dr. R. JÓNÁS Magda: I. m.; Dr. HAJPÁL Gyula: I. m.; Sz. n.: *A mezőgazdasági napszámoscsaládok...* I. m.; Dr. MATOLCSY Mátyás: *Az életszínvonal alakulása Magyarországon 1924–1944*. A Magyar Munkatudományi Intézet kiadása, Budapest, 1944. 31–35.; *A magyar szociáldemokrácia kézikönyve*. Főszerk.: VARGA Lajos. Napvilág, Budapest, 1999. 496–497.

3224,40 pengőre, vidéken 2413 pengőre rúgtak. Az ipari munkások évi keresete 109,1%-kal, illetve 56,5%-kal magasabb volt a mezőgazdasági munkáscsaládokénál. A kohászatban, a gyár-
iparban és a kézműiparban foglalkoztatott munkások reálkeresete (1929 = 100%) az 1938. évi 89,7%-ról kisebb hullámmal 1943-ra 80,1%-ra csökkent, Budapesten és környékén az iparban alkalmazott tisztviselőké 90,1%-ról 1942-re 98,7%-ra emelkedett. A napszámbeérek a mezőgazdaságban részben a munkáshiány okán is az 1938. évi 2,08 pengőről 1943-ra 6,69 pengőre nőttek. Az SZDP számos településről összegyűjtötte az 1942. évi mezőgazdasági napszámbeérek, amelyek 2,20 és 14 pengő között mozogtak, attól függően, hogy milyen típusú, nehézségű, hozzáértést kívánó munkáról volt szó, mekkora munkaerőhiány alakult ki az adott településen. Ennek megfelelően az évi bevétel a természetbeni keresettel együtt 460 és 1600 pengő között mozgott.²³ A statisztikák a hivatalos árjegyzések alapján készültek, amelyekből a feketepiaci árak jelentősen eltértek. A második világháború éveiből viszonylag kevés adat áll rendelkezésre a feketepiaci árakról, azok változásairól, az azonban kétségtelen, hogy általában 50–100%-kal, a mezőgazdasági termékek esetében háromszor magasabbak voltak a hivatalos áraknál. Az infláció érintette a feketepiaci árakat is, így például 1942 tavasza és 1943 tavasza között átlagos évi emelkedésük 40–50%-ot tett ki. A feketepiac szerepének a jelentőségét mutatta, hogy a jegyrendszerre adott fejadagokon túlmenően a mezőgazdasági termékek mintegy negyede, a gabona és tejtermékek ötöde, a baromfi és tojás 90%-a itt cserélt gazdát.²⁴

Az MNB 1946 őszén kimutatást készített a háborús évek inflációjáról. Az összeállítás egy átszámítási táblázat volt, amely megadta a létfenntartási költségek indexét 1939. augusztus 31. = 100% alapon, a pengő értékének csökkenését az utolsó békenaphoz viszonyítva, továbbá az adott pengőértéknek megfelelő forintösszeget száz 1939. augusztus 31-ei névértékű pengő háromszáznegyvenhárom 1946. augusztus 1-jei forinttal számolva. A létfenntartási index a háború első öt hónapjában igen

²³ PIL 658. f. 5. cs. 244. ö. e.

²⁴ Dr. MATOLCSY Mátyás: I. m. 33.

mérsékelten növekedett (101,6%-ra). 1940. január 31-e és december 31-e között 11 hónap alatt az index 114,9%-ra nőtt. A következő esztendőben az infláció kétségtelenül gyorsult, amelyet az indexszám 138,5%-ra emelkedése is tükrözött. 1942-ben az infláció Kállay Miklós kormányának antiinflációs lépései nyomán lassult, a létfenntartási index 150,5%-ra nőtt. Az 1943-as esztendő a drágulás szempontjából fordulópontra jelentett, az év első felében az árak emelkedése még a korábbi lassú mértéket követte, azonban az év derekán és az azt követő hónapokban erőteljesen felgyorsult, és a maximált árak, engedve a termelők egyre erőteljesebb nyomásának, rohamosan nőttek. Ennek következtében a létfenntartási index az 1942. december 31-ei másfélszeres szintről 1943. június 30-áig előbb 154,1%-ra nőtt, majd július 31-ére, egy hónap alatt 191,7%-ra emelkedett. 1943 augusztusa és októbere között a drágulás lassabbá vált (október 30-án 196%), majd november hónapban ismét megugrott (216,6%), míg decemberben stagnált (216,9%). Az 1944. január és november közötti hónapokban – 1944 decembere és 1945 márciusa között a statisztikai adatgyűjtés és feldolgozás szünetelt – az áremelkedés – a néhány mérsékeltebb hónapot is beleszámítva – minden korábbinál nagyobb ütemre váltott. 11 hónap alatt a létfenntartási index 216,9%-ról 404,3%-ra emelkedett. Az 1938 után teret nyerő infláció mértéke 1944 végére jelentősen rontotta a pengő vásárlóértékét, azonban üteme a kezelhetőség határán belül maradt, nem érte el a hiperinfláció szintjét.

A „világbajnok” infláció

1945. április első felében Magyarországon befejeződtek a hadműveletek, elcsitult a fegyverzaj. A vesztes háború következményei társadalmi és gazdasági értelemben egyaránt évtizedekig meghatározták, befolyásolták az ország fejlődését.²⁵ A háborús

²⁵ A korszakot feldolgozó gazdag irodalomból lásd BÁLINT József: *Magyarország nemzeti vagyonvesztése 1941–1947*. Agroinform, Budapest, é. n.; GYARMATI György: *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon*,

kár 1938. évi értékű pengőben számolva 21 950,8 millió pengőre rúgott. Ez az 1944. évi nemzeti vagyon 40,2%-ával egyenértékű.²⁶ A háborús vereség nyomán a nemzeti jövedelem is jelentősen visszaesett. 1943–1944-ben – 1938–1939-es pengőértéken számolva – a nemzeti jövedelem 5061 millió pengőt tett ki, 1945–1946-ban 2836 millió pengőre zuhant vissza. A közvetlen háborús károkat tovább növelték a vereség közvetett terhei, az évtizedes gazdasági kapcsolatok szétesése, a megszálló haderő eltartása, háborús jóvátétel fizetése a Szovjetuniónak, Csehszlovákiának és Jugoszláviának.²⁷ Szintén a fegyverszüneti egyezményből származó terhet jelentett, hogy a Vörös Hadsereg fizetési kötelezettségei teljesítésére 1946. január 1-jéig 4800 millió pengő értékű pénzjegyet nyomtatott, amelyet 1946. február 28-án kivontak a fizetési forgalomból. Az MNB 3 945 034 005 pengő értékben váltott be ezekből a pénzjegyekből. Emellett a Vörös Hadsereg hadizsákmányként elhurcolta az MNB 667 millió pengős készpénzkészletét, és a budapesti pénzüzetekben található 404 521 630,92 pengőt. Az így szovjet kézbe jutott bankjegyekből három részletben 850 millió pengőt a Szovjetunió kölcsönadott az Ideiglenes Nemzeti Kormányának. Emellett a Szovjetunió Állami Bankja 2500 millió pengőt – amely a Reichsbank (a Német Birodalom jegybankja) bécsi fiókjában lévő tartalék bankjegyekből származott – helyezett letétbe a MNB-nél. Az ország területén 1944 szeptemberétől 1945 áprilisáig zajló hadműveletek során az átvonuló német és szovjet hadsereg korlátlanul felhasználta, elrabolta az árukészleteket, élelmiszereket, kifosztotta az üzleteket és a raktárakat. Emellett a hadműveletek jelentősen akadályozták az esedékes mezőgazdasági munkák elvégzését, ami előre

1945–1956. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Rubicon Ház Bt., Budapest, 2011; IZSÁK Lajos: *Pártok és politikusok Magyarországon 1944–1994*. Napvilág, Budapest, 2010.

²⁶ *A Magyar Gazdaságkutató Intézet Közleményei*. 2. füzet. 1946. november 30. 1.; B. B.: Magyarország háborús károsodása a II. világháborúban. *Statistikai Szemle*, 1955/2. 183.

²⁷ AUSCH Sándor: I. m. 44.; PIL 274. f. 12. cs. 15. ő. e.

jelezte a várható alacsony terméseredményeket és az ebből fakadó ellátási gondokat.²⁸

A gazdaságtörténeti irodalom egybehangzóan állította és állítja, hogy Magyarországon a háború befejezését követően kibontakozott hiperinfláció az emberi történelem legnagyobb mértékű pénzromlását jelentette.²⁹ A feldolgozások 1945. augusztus és 1946. július közé helyezték, és 12 hónapban határozták meg a hiperinfláció korszakát, miközben a statisztikai adatokból egyértelműen látható, hogy a pénzromlás üteme már 1945 júliusában elérte a hiperinfláció szintjét, mert az átlagos napi áremelkedés 1%-ot tett ki.³⁰ Ezért megítélésünk szerint a második világháborút követő magyarországi hiperinfláció 13 hónapot ölelt fel. A magyarországi hiperinflációhoz kötődő hazai és nemzetközi számítások elsősorban módszertani okokból néhány vonatkozásban különböznek egymástól. Phillip Cagan szerint a hiperinfláció 3810 kvadrillió, az 1946. júliusi árnövekedés 41 900 billió mértéket tett ki.³¹ (1 billióban 12, míg 1 kvadrillióban 24 nulla található.) Pierre L. Siklos – és nyomában Beatrix Paal – a pénzromlás havi ütemét számolta (4. táblázat).³²

²⁸ MNL OL XIX-L-1-k 21. d.; A Magyar Nemzeti Bank közgyűlésének XXI. ülése 1947. március 27. Budapest. 1947. XIII.; PETŐ Iván–SZAKÁCS Sándor: *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1985. I. k. 17–25.; BOTOS János: *A Magyar Nemzeti Bank története II.* I. m. 300–346.

²⁹ A magyar gazdaságtörténeti kutatások során elsőként AUSCH Sándor dolgozta fel az 1945–1946. évi inflációt. AUSCH Sándor: I. m. 63–142. – Itt és a későbbiekben az idézett szerzők mindegyike a hivatalos statisztikai adatokból dolgozott.

³⁰ MNL OL Z 12, 74. csomó, XIX-L-1-k 15. d., XXIX-L-1-m 37. d.

³¹ PHILLIP CAGAN: *The Monetary Dynamics of Hyperinflation*. In: *Studies in the Quantity Theory of Money*. Szerk.: MILTON FRIEDMANN. The University of Chicago Press, Chicago, 1956. 25–117.

³² PIERRE L. SIKLOS: *War Finance, Reconstruction, Hyperinflation and in Hungary 1938–1948*. McMillan and St. Martin's Press, 1990, 210–211.; BEATRIX PAAL: *Destabilizing effects of a successful stabilization: a forward-looking explanation of the second Hungarian Hyperinflation*. *Economic Theory*, 2000/15. 599–630.

4. táblázat. Az infláció havi üteme 1945. július – 1946. július (Pierre L. Siklos számítása)

Hónap	Infláció (%)
1945. július	80
1945. augusztus	63
1945. szeptember	122
1945. október	541
1945. november	434
1945. december	196
1946. január	88
1946. február	n.a.
1946. március	330
1946. április	n.a.
1946. május	30 570
1946. június	28 millió
1946. július	12 952 trillió

Varga István az MGI keretében végzett 1946-os számításai alapján három tényezővel mutatta be a hiperinfláció hónapjait (5. táblázat).³³

Pierre L. Siklos és Varga István számításában az a különbség, hogy Pierre L. Siklos az áremelkedés ütemével kívánta érzékeltetni az infláció mértékét, míg Varga István ehhez még két tényezőt – az árindexet és a dollár feketepiaci árfolyamát – vett figyelembe. További eltérés, hogy Varga István számítása szerint 1945 júliusához képest augusztusban megduplázódott a napi áremelkedés üteme, míg Pierre L. Siklos a júliusi pénzromlást nagyobbnek, az augusztusit alacsonyabb üteműnek minősítette. Mindkét adatsor az infláció ütemének 1945 novemberében tapasztalható kismértékű mérséklődését tükrözte, ami az árak rögzítésére irányuló követelésekkel és az ország-

³³Idézi: PETŐ Iván–SZAKÁCS Sándor: I. m. 61. Első megjelenése: VARGA István: A magyar valutacsoda. A Magyar Gazdaságkutató Intézet Közleményei, 1. füzet. 1946. október 10. 1.

5. táblázat. Az infláció üteme 1945. július – 1946. július
(Varga István számítása)

Hónap	Átlagos napi áremelkedés (%)	Árindex (1939.08.26. = 1)	A dollár feketepiaci árfolyama (pengő)
1945. július	1	105	1 320
1945. augusztus	2	171	1 510
1945. szeptember	4	379	5 400
1945. október	18	2 431	23 500
1945. november	15	12 979	108 000
1945. december	6	41 478	290 000
1946. január	2	72 330	795 000
1946. február	18	435 887	2 850 000
1946. március	11	1 872 913	17 750 000
1946. április	60	35 790 361	232 000 000
1946. május	1 012	11 267 millió	59 000 millió
1946. június (1. fele)	504	862 317 millió	7 600 000 millió
1946. június (2. fele)	8 504	954 billió	42 000 billió
1946. július (1. hete)	45 904	3 066 254 billió	22 000 000 billió
1946. július (2. hete)	53 214	11 426 trillió	481 500 trillió
1946. július (3. hete)	45 014	36 018 059 trillió	5 800 000 000 trillió
1946. július (4. hete)	158 486	399 623 kvadrillió	4 600 000 kvadrillió

Az árindex és dollárárfolyam mindig a vizsgált időszak utolsó napjára vonatkozik.

1 billióban 12, 1 trillióban 18, 1 kvadrillióban 24 nulla található

gyűlési választásokhoz kapcsolódó illúziókkal függött össze. 1945 decemberében és 1946 januárjában a pénzromlás ütemét az 1945. december 19-én lebonyolított bankjegydézsma és a

hozzá kapcsolódóan kiadott árrögzítő intézkedés,³⁴ valamint az adópengő bevezetése fogta vissza, míg az 1946 márciusában mért alacsonyabb érték néhány mezőgazdasági termék és az iparcikkek kétharmada szabad piaci forgalma engedélyezésének a hatását mutatta. Ugyanakkor a korlátozott fizetőképes kereslet egyes esetekben lenyomta az árakat. Varga István az árindex számításánál az MGI 1945. október 10-ei árindextervezetét vette figyelembe, amelyben a jegyzett árak a mezőgazdaság és az ipar között 40%–60% arányban oszlottak meg, és a számítás 10 csoportindexszel, 72 indexszám és mintegy 30 adatszolgáltató közreműködésével történt.

Az MNB-nek a hiperinflációs folyamat bemutatására készített korabeli összeállítása öt tényezőre épült: a bankjegyforgalom, a dollár magánárfolyama és New York-i kifizetése hivatalos jegyzése, a KSH által a második világháború előtt is alkalmazott módszertana alapján a lakbérrel és lakbér nélkül számolt létfenntartási indexe (6. táblázat).³⁵

Az MNB-nek a hiperinfláció előretörését bemutató statisztikai adatai a pengő és az adópengő értékének zsugorodását pontosan feltárták. A történeti hűséghez hozzátartozik annak hangsúlyozása, hogy az adópengő értéke teljesen nem semmisült meg. A táblázat adatai jól mutatják, hogy a forgalomban lévő pengő bankjegy, majd adópengő értékvesztése 1945 nyarától öngerjesztő folyamattá vált, amely a létfenntartási költségek csillagászati számokkal leírható nagyságú emelkedésével párosult. A hiperinfláció egyik sajátossága volt, hogy az árak növekedési üteme nagyságrendekkel meghaladta a forgalomban lévő fizetőeszköznek az emelkedését. Az általános árszín-

³⁴ 32 000/1945. KM-rendelet. *Magyar Közlöny* (a továbbiakban MK), 1945. december 23. 13.

³⁵ MNL OL XXIX-L-1-m 39. d. – A lakbérrel számolt létfenntartási index 1945. november–december és 1946. február–július, illetve a lakbér nélküli index 1946. július esetében nem a hónap utolsó napjának, hanem az ahhoz legközelebb eső másik nap adatát jelenti. 1946. július 9-étől az adópengő adójegyek a bankjegyek mellett törvényes fizetőeszközként voltak forgalomban. 1946. június 30-án 1 adópengő értéke 3 milliárd pengő, 1946. július 31-én 2000 trillió pengő. Utóbbi napon a forgalomban lévő adópengő értéke 5 176 121 kvintillió pengő (1 kvintillióban 30 nulla van), 1 forint = 200 millió adópengő.

6. táblázat. Az infláció adatai az MNB összeállításában (pengőben)

Időpont	Bankjegy- forgalom	A dollár		Létfenntartási index (1939.08.26. = 1)	
		magánárfolyama	hivatalos jegyzése	lakbérrel	lakbér nélkül
1945. 06. 30.	14 461M	643	n. a.	n. a.	n. a.
1945. 07. 31.	16 323M	1310	n. a.	126	158
1945. 08. 31.	24 410M	1560	n. a.	209	263
1945. 09. 30.	41 923M	3800	n. a.	436	549
1945. 10. 31.	106 851M	22 250	10 300	2696	3396
1945. 11. 30.	355 481M	106 250	51 250	13 514	16 724
1945. 12. 31.	765 446M	285 000	141 500	26 756	33 705
1946. 01. 31.	1646MMD	777 500	385 000	69 810	87 917
1946. 02. 28.	5238MMD	2 800 000	2 530 000	439 056	552 981
1946. 03. 31.	34 002MMD	17 500 000	10 500 000	1 446 345	1 821 212
1946. 04. 30.	434 304MMD	226 000 000	152 130 000	41 196 000	51 755 000
1946. 05. 31.	65 588 978MMD	52 000 000 000	26 088 000 000	7 059 788 000	8 895 137 000
1946. 06. 30.	6 277 271EB	14 000 000MMD	1 835 000MMD	58 360B	73 810B
1946. 07. 31.	47 349 492T	2300MAP	2 346 450MAP	3 398 596 000T	4 298 671 000T

E = ezer, M = millió, MD = milliárd, B = billió, T = trillió, MAP = millió adópengő

vonat emelkedéséhez viszonyítva a papírpénz mennyiségének a növekedése 1945. július 15-én 39,6%-ot, szeptember 30-án 28,3%-ot, november 30-án 5,3%-ot tett ki. Az arány 1946-ban tovább romlott: 1946. január 31-én 5,3%, február 28-án 2,6%, május 31-én 1,4%, június 30-án 0,35%. A pénzromlás másik sajátossága, hogy a heti átlagos drágulást 1 egységnek tekintve, az infláció a hét különböző napjain – alkalmazkodva a heti egyszeri, majd kétszeri bérfizetéshez – eltérő mértékű. Hétfőn (1,06), csütörtökön (1,46), pénteken (1,44) és szombaton (1,25) a drágulás az átlagot meghaladta, mivel a fizetéseket általában a hét második felében adták ki, ennek hatása húzódott át hétfőre is. Kedden (0,54) és szerdán (0,24) – amikor a lakosság már nem rendelkezett számottevő mennyiségű készpénzzel –, a drágulás mértéke jóval alacsonyabb lett.³⁶

A hiperinfláció körülményei közepette a fizetési forgalomban a banki átutalás megszűnt, egyre nagyobb teret kapott a termékek, termények értékesítésekor – a barterüzletek mellett – a készpénzpótló eszközök térnyerése. Készpénzpótló eszköz lehetett minden olyan termék, amelynek „értékét” a piac elismerte, így például a dohány és a cigaretta, a rizs, az értékeőbb ruhaneműk, az étkezészetek, a keresettebb iparcikkek és nyersanyagok, a nemesfémek. Különleges becsben tartották a dollár bankjegyeket és a Napóleon-aranyat. A barterüzletek elterjedését az is ösztönözte, hogy a keresett termékeket gyártó vállalatok saját beszerző csoportokat szerveztek, amelyek a falvakat járva iparcikkekért élelmiszert cseréltek. A piacokon megjelentek a grammokat mérő mérlegek, kialakult a pengő-tört arany árfolyama. A hiperinfláció 1946. tavaszi-kora nyári jellemzője lett a készpénztől való menekülés. A természetes termékcseresorán 1945–1946 fordulóján 1 q első osztályú fűtőszén 30 kg burgonyát, 1 liter tej 2 kg kukoricát, 1 kg zsír 8 liter bort, 1 pár malac 1 rend viselt ruhát ért, és a sort hasonló példák-

³⁶ *Budapest Székesfőváros Statisztikai Évkönyve az 1944–1946. évekről.* Budapest Székesfőváros Statisztikai Hivatala, Budapest, 1948. 154–155., 172.; *A Magyar Nemzeti Bank közgyűlésének XXI. ülése. 1947. március 27.* MNB, Budapest, 1947. XI.

kal folytathatnánk.³⁷ A törtarany-árfolyamokról hivatalos kimutatás nem lelhető fel, azonban összeállítás készült az 1945. április 5-e és 1946. július 31-e közötti árfolyamról. Eszerint 1945. április 5-én a tört arany grammja 170 pengő. Szeptember 19-én túllépte a 2000, október 12-én a 10 000, november 26-án a 100 000, 1946. február 13-án az 1 000 000 pengőt. Az arany árát 1946. május 26-ától milliárdokban, június 10-étől billiókban, július 7-étől millió adópengőben számították. A forint árfolyamának meghirdetését követően, 1946. július 31-én megjelent a tört arany új ára: 1 gr = 7,05 forint. A tört arany fizetőeszközként való felhasználása a forint kibocsátása után a stabilitásához fűzött remények és az erőteljes hatósági fellépés nyomán megszűnt. Ezzel egy időben eltűntek az egyéb készpénzpótló termékek, eszközök is.³⁸

A hiperinfláció hónapjai

A pengő hiperinflációjának kibontakozásában a vesztes háború közvetlen gazdasági következményei mellett a közigazgatás széthullása, az állami költségvetés forrásainak elapadása döntő okként jelentkezett. A kormányzat a közvetlen és közvetett adók beszedéséből nem volt képes fedezni a kiadásait. Az adóbevételek 1945 elején az állami költségvetés kiadásainak 1%-ára nyújtottak fedezetet, ez az év második felében 5,7–8,3%-ra emelkedett, 1946 első felében 6,3–14,6% között mozgott. A pénzromlás felgyorsulása azt eredményezte, hogy mikorra a kivetett adók befolytak, valóságos értékük az infláció arányában csökkent. A pénzforgalom folyamatosságának fenntartásához, illetve az állami kiadások fedezéséhez szükséges bankjegymennyiséget a Pénzjegynyomda mellett más nyomdák bekapcsolásával próbálták fedezni. A nyomdagépek alól 1945 tavaszától 1946

³⁷ A hiperinfláció „hétköznapijait” saját tapasztalatai alapján mutatta be Hegedüs Géza *A pengő boszorkánytánca* című kötetében (Szépirodalmi, Budapest, 1959).

³⁸ Kovács Árpád: *A törtarany és az adópengő árfolyamai az inflációtól a stabilizációig*. Szerző kiadása, Budapest, 1946. o. n.

nyaráig 400 millió darab bankjegy került ki 23 címletben. Az infláció igényeihez alkalmazkodó nagyobb címletek sora 1945. július 16-án az új 1000 pengős forgalomba helyezésével kezdődött, amelyet év végéig a 10 000, majd a 100 000 pengős bankjegy követett.

A pengő értékvesztési folyamatának megállítására a kormányzat több kísérletet is tett. 1945. október 17-én jelent meg a 7160/1945. M. E. számú rendelet, amely megkésve kimondta, hogy minden külföldi fizetési eszközt, értékpapírt, követelést, nemesfémeket az MNB-nek be kell jelenteni. Újabb kísérletként ezt követte a pénzromlás ütemének fékezésére és az állami bevételek növelésére a december 19-én megjelent 12 000/1945. M. E. számú rendelet, amely kimondta, hogy az 1000, 10 000 és 100 000 pengős bankjegyek csak akkor érvényesek, ha tulajdonosaik értékük 75%-át befizették a költségvetésbe, és ennek tényét a papírpénzen bélyeggel jelölték. Ezzel a lépéssel 75%-ban leszállították a három címlet névértékét. A kormányzat a december 15-én forgalomban lévő 563 166 milliárd pengő címleteinek lebélyegzésével 383 399 619 ezer pengőhöz, a készpénz 68,07%-ához jutott hozzá. A bankjegydézsma csak részben érte el a célját. Az árak emelkedésének üteme néhány hétre lefékeződött, de a befolyt összeg csupán az államháztartás 11 napi kiadását fedezte. A bankjegydézsma ügyét az országgyűlésben is napirendre tűzték, mert a nagytőkés gazdasági körök érdekét képviselő Stühmerné Oberschall Ilma – a Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt (FKGP) képviselője – interpellált annak végrehajtása miatt.

A pénzromlás igényeinek megfelelően egyre nagyobb címletű bankjegyeket helyeztek forgalomba (7. táblázat), ami nemcsak a hiperinfláció készpénzigényét elégítette ki, hanem egyúttal pszichológiailag ösztönözte gyorsította a pénzromlást, és tovább gerjesztette az 1945 nyarától lavinaszerűen növekvő inflációs várakozást. Elterjedté vált, hogy a bankjegyeket nem a rajtuk lévő számok, hanem színük alapján különböztették meg.³⁹

³⁹ MNL OL Z 12, 74. csomó, XVIII-1-b 1. d., XIX-L-1-k 24. d.; MK, 1945. június 19. 3.; MK, 1945. október 17. 1.; MK, 1945. december 19. 1–2.; BÜKY József: *A pengőtől a forintig*. Budapest Székesfővárosi Háznyomda, Budapest,

7. táblázat. Az 1945–1946 során forgalomba került nagycímletű bankjegyek

Kibocsátás dátuma	Bankjegy
1945. október 17.	10 000 pengő
1945. december 12.	100 000 pengő
1946. február 28.	1 000 000 pengő
1946. április 2.	10 000 000 pengő
1946. április 30.	100 000 000 pengő
1946. május 13.	1 000 000 000 pengő
1946. május 27.	10 000 milpengő
1946. június 3.	100 000 milpengő
1946. június 12.	1 000 000 milpengő
1946. június 18.	10 000 000 milpengő
1946. június 24.	100 000 000 milpengő
1946. június 27.	1 000 000 000 milpengő

Milpengő = egymillió pengő

A hiperinfláció elsőrendű oka, hogy az állami költségvetés hiányát az MNB-nek bankjegykibocsátással járó kölcsönök folyósításával kellett fedeznie. A minisztertanács 1945. május 4-én felfüggesztette az MNB alapszabálya 50. cikkének 1. bekezdését, amely az állam részére közvetlenül folyósítható hitelnyújtás tilalmáról szólt. A döntést követően a jegybank lett a tényleges hitelnyújtó, és a kölcsönök folyósítását bankjegyek kibocsátásával teljesítette. Az újabb és újabb kincstárjegysorozatokkal fedették az állami költségvetés folyó kiadásait, gerjesztve együtt a pénzromlást. A kincstárjegy-kibocsátás korlátlansága biztosította, hogy a kormányzat a mindenkori szükségletének megfelelően vehetett fel kölcsönt. Az államkincstár 1946. július 25-én a forgalomban lévő 19 998 kvadrillió pengő kincstárjegy-

1946. (Budapest Könyvtára, 3). 4–5.; *Dokumentumok a magyar hitelpolitika, pénzforgalom és bankrendszer történetéhez (1945–1949)*. Összeáll. és bev.: dr. TALLÓS György. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1989. 90–127.; H. HARASZTI Éva: *A Pénzjegynyomda története*. Kézirat. 194–215.

kölcsönt az értékét vesztő pengőben visszafizette.⁴⁰ A pénzromlás hajtóereje lett a lakosság ellátásához szükséges élelmiszerek hiánya is. A kormányzat az újjáépítés, a termelés, a közlekedés, a közigazgatás elindítása, helyreállítása szempontjából fontos munkások, tisztviselők ellátását igyekezett biztosítani. Ezért a munkában állók részére a közellátási miniszter 10 550/1945. számú rendelete március 4-étől naponta fejenként 20 dkg kenyeret adott, továbbá március 1-jétől személyenként havonta 2 kg finomlisztet és száraztésztát, továbbá 0,5 kg egységes kenyérlisztet. Május 12-én a 101 200/1945. KM-rendelet a kenyérellátás biztosítására a szűkös készletek miatt előírta, hogy 80 kg kenyérliszthez 20 kg kukoricalisztet keverjenek, és lehetővé tette, hogy 100 kg lisztkeverékhez 25 kg zúzott burgonyát is felhasználhassanak. Miután az ellátás csak a munkában állókra és családtagjaikra vonatkozott, a városi lakosság jelentős része az önellátók körébe került.⁴¹ A városi lakosság ellátásához az új termés betakarításáig szükséges élelmiszer csak részben állt rendelkezésre, ezért a jegyre kapható fejadagokat kénytelenek voltak csökkenteni. Az 1945. évi termés is kevés jóval kecsesített, mert a harcok az ország területén éppen akkor folytak, amikor az őszi és a tavaszi mezőgazdasági munkákat el kellett volna végezni. Így az őszi kalászosok vetésterülete a korábbi évek átlagának csupán 49,8%-át érte el. További gondok forrása lett, hogy a földosztás eredményeként létrejött 5–20 kat. holdas gazdaságok vetőmaggal és a műveléshez szükséges technikával, igavonó állatokkal csak részben rendelkeztek, és a földhöz jutott új gazdák családjuk jobb ellátása érdekében a korábbinál több termést kívántak saját fogyasztásra felhasználni. A rossz előjelek az 1945. évi termés betakarításakor beigazolódtak. Nemcsak a termésátlagok csökkentek, hanem az összes mezőgazdasági termés mennyisége is nagyságrenddel elmaradt

⁴⁰ MNL OL XXIX-1-1-d 9. d.; BEREND T. Iván: *Az újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon 1945–1948*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962. 51., 111.; KONNERT Károlyné: *A Magyar Nemzeti Bank működésének újrakezdése 1945. évtől a bankrendszer átalakításának 1949. évi lezárásáig*. Kézirat. 26–27.; *Dokumentumok a magyar hitelpolitika, pénzforgalom és bankrendszer történetéhez (1945–1949)*. I. m. 57–68.

⁴¹ MRT 1945. Budapest, 1946. I. k. 383., 404–405.

az 1934–1938-as békeévek átlagától. A terméseredmények az árak erőteljes növekedését ösztönözték, mert a minimális kereslet meghaladta a kínálatot.⁴² Az infláció és az ellátási gondok nyomán rohamosan zuhant a lakosság életszínvonala. 1945 júliusában a munkások életszínvonala a háború előtti 30%-át, a magántisztviselőké 23%-át érte el. Nemcsak a bérek reálértéke csökkent, hanem 1945. december elején a fejadagokat is kisebbre vették. A nehéz fizikai munkát végzők napi 45 dkg helyett 25 dkg, a többi fizikai dolgozó 30–35 dkg helyett 15 dkg, az irodai dolgozók és a gyermekek 5 dkg kenyérhez juthattak. 1946 elején a fővárosban a fejadag a nehéz testi munkát végzőknél 1000–1200, a fizikai munkásoknál 820–980, az irodai dolgozóknál 600–650, a 12 éven aluli gyermekeknél 730–830 kalória.⁴³

A pengő hiperinflációjának térnyerésével egy időben számos ötlet fogalmazódott meg, amelyek megvalósításától a javaslattevők a pénzromlás megállítását várták. Az MNB 1945. augusztus 18-án felvetette, hogy az adóztatás hatékonyságának növelésével, a bevételek emelésével állítsák meg az inflációt. Szeptember 17-én javaslatukat kiegészítették azzal, hogy a kormány kérjen moratóriumot a fegyverszüneti és a jóvátételi kötelezettségek teljesítésére. Utóbbira nem volt lehetőség, de a tárgyalások nyomán a Szovjetunió 1946 áprilisában a jóvátétel fizetési határidejét hat évről nyolc évre emelte, majd júniusban hozzájárult a kezdetben csökkentett, majd növekvő mértékű teljesítéshez, amelyet Csehszlovákia és Jugoszlávia is elfogadott. 1945. október végén a jegybank arra hívta fel a figyelmet, hogy közeledik az a nap, amikor a pengő megszűnik értékmérő, forgalmi eszköz és vagyonmegőrző lenni. Ennek megelőzésére javasolta az árak és a bérek egyidejű stabilizálását, a közszükségleti cikkeknél az irányított termelés és a szervezett elosztás bevezetését, a Spital am Pyhrnbe kiszállított monetáris arany visszaszerzését, valamint külföldi kölcsön

⁴² *A Magyar Gazdaságkutató Intézet Közleményei*, 2. füzet. 1946. november 30. 2–3.

⁴³ PIL 274. f. 12. cs. 19. ó. e.; 283. f. 32. cs. 57. ó. e.; PETŐ Iván–SZAKÁCS Sándor: I. m. 45–46.

felvételét. Az MGI október 11-én készített összegzésében 1946 márciusára tette azt az időpontot, amikorra a pengő elveszít-heti fizetőeszköz szerepét. A Szociáldemokrata Pártban 1945 májusától dolgozott az infláció leküzdésére kiküldött bizottság, amelynek javaslatait azonban alig-alig tudták végrehajtani.⁴⁴ A Pénzügyminisztériumban is több elképzelés fogalmazódott meg az infláció megállítására. Felmerült egyes pénzköveteléseknek betétpengőben, a mezőgazdasági hiteleknek gazdapengőben való megállapítása, különböző valorizációs kulcsok alkalmazása, és tárgyalták a hitelpengő bevezetését is. A javaslat megvalósítása, elsősorban a neves közgazdász, Varga István ellenző véleménye miatt, ekkor elmaradt, az ötlet azonban az adópengő kialakításában visszaköszönt.⁴⁵

A pénzügyminisztériumi elképzelések mellett más ötletek is megfogalmazódtak. Forgó István a munkapengő bevezetésével, az áraknak és béreknek munkapengőben történő megállapításával látta megállíthatónak az inflációt. Virány Egon a takarékrforint megteremtésével kívánta útját állni a pénzromlásnak. Javaslata szerint a takarékrforintnak áruértéke lenne: például 1 takarékrforint egyenlő lenne 5 kg liszttel vagy 5 liter benzinnel, esetleg más fogyasztási cikkekkel. Barna Károly az árak maximálását, azokba 25%-os forgalmi adó beépítését javasolta az infláció megállítására. A Pedagógusok Szabad Szakszervezete pécsi tankerülete azt vetette fel, hogy alkalmazzák John Maynard Keynes 1939-ben kidolgozott javaslatát a kényszer-takarékosságról. Ötletük szerint árukötvényeket kellene kibocsátani, amelyek felszívják a parasztságnál az élelmiszerek eladásából felhalmozott pénzt. Az árukötvényeket csak az élelmiszer-termeléshez szükséges beruházásokra vagy az ipari termelés fellendülése után áru vásárlására lehetne felhasználni. Ezzel későbbi keresletté formálnák át a bevételeket. Krassói Pál a munkások inflációs veszteségeinek a részbeni pótlására felvetette a 2–12 év alatt beváltandó áruutalványok és az élelmiszer-utalványok bevezetését. 1946. február 15-én jutott

⁴⁴ A bizottság iratanyagát lásd PIL 283. f. 32. cs. 22. ő. e.

⁴⁵ A hasonló korábbi tervekről lásd Botos János: *A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914–1924*. I. m. 126–127.

el Sulyok Dezsőhöz – aki 1945 szeptemberétől a Pénzügyminisztérium Központ elnöke volt – Reményi-Schneller Lajosnak a börtönben készített 32 oldalas *Feljegyzések az infláció leküzdéséről* címet viselő kézírata. A volt pénzügyminiszter az infláció megállítására javasolta az értékálló pengő bevezetését hitelpengő néven, és minden zugszolgáltatás felszámolását. Szükségesnek tartotta a valutareformot, a magasabb mezőgazdasági beszolgáltatás jutalmazását, a fogyasztási cikkek előállításának és a termelési javak közötti egészséges arány megteremtését. 1946. április 15-én készült el a *Feljegyzés a pengő „denominálásáról”* című javaslat, amely a Szovjetunió 1922-es példája nyomán a növekvő számokat viselő bankjegyeken nullák elhagyását tanácsolta. A másnap keltezett *Feljegyzések pénzügyi helyzetünkről* című előterjesztés felvetette, hogy ha a béremeléseket előre nem jelenítik be, akkor a kereskedők nem emelnék ezzel párhuzamosan a bérfizetést megelőzően áraikat. Varga Bertalan *Javaslat értékálló jó pénz megteremtésére* címmel arról írt, hogy vezessék be az árupénzt, amelynek fedezete a forgalomba kerülő áru lenne. Emellett javasolta új közterhek – Vörös Hadsereg ellátása, jövátételi, újjáépítési, külföldi államadósság törlesztési adó – bevezetését. A június 3-án iktatott *Tervezet az állandó értékű pénz megalapozásához* című javaslat az 1939. augusztusi áruk visszaállítását javasolta, továbbá minden közszükségleti cikk vásárlására a jegyrendszer kiterjesztését. Dr. Dénes István képviselő (FKGP) indítványát az országgyűlés 1946. február 8-ai ülésén terjesztette elő. A képviselő úgy vélte, hogy az ország nem rendelkezik kellő erővel a pénzromlás megállítására, ezért azt javasolta, hogy az infláció megfékezéséhez a kormányzat kérje az Egyesült Nemzetek Szervezetének a segítségét.⁴⁶

A hiperinflációban elértéktelenedő pengő helyett számolási egységként vezette be 1946. január 1-jétől a 11 600/1945. M. E. számú rendelet az adópengőt. Az adópengő és a pengő árfolya-

⁴⁶ MNL OL Z 12, 104. d., XVIII-1-b 1. d.; PIL 274. f. 12. cs. 73. ó. e.; 283. f. 32. cs. 22. ó. e.; FORGÓ István: *Munkapengő = áruk munkabérben. Az inflációs nullaőrület vége*. Szerző kiadása. h. n., é. n.; VIRÁNY Egon: *Az infláció útvesztőjében. A szabadulás útja*. Gergely, Budapest, 1946. Reményi-Schneller Lajos 1938. március 9-től a második világháború végéig pénzügyminiszter.

mát 1946. január 5-étől naponta tették közzé. Az index megállapításául szolgáló áradatokat az MGI gyűjtötte Budapesten, és azok alapján naponta, a délelőtti órákban hozták nyilvánosságra az érvényes indexet. Ennek megfelelően az adópengő eredeti formájában árindexpengő volt. Bevezetésével az adóbevételeket kívánták növelni, a megtakarítási hajlandóságot javítani, a hitelekben megjelenő inflációs nyereséget megszüntetni. Alkalmazása kezdetben a betétforgalomra, a hitelezésre és az adózásra terjedt ki. Az adópengőindexet 50%-ban a mezőgazdasági, 20%-ban a kötött ipari, 30%-ban a szabadpiaci ipari árak alapján számították.⁴⁷ A közvéleményben hamar elterjedt az a nézet, hogy az adópengő alkalmazása gyorsítja az inflációt. Ezért előbb március 1-jétől az indexet nem a két nappal korábbi árak alapján, hanem az előző napiból számították ki, majd április közepétől az index megállapításánál az árak emelkedését csak részben vették figyelembe. Az alacsonyabb adópengőindexszel a lakosság és a vállalkozások felé pszichológiai módszerrel az infláció napi gyakorlatban érzékelt üteménél alacsonyabb szintet kívántak sugallni. Azt remélték, hogy ezzel csökkenthető az infláció öngerjesztő folyamata. Mindkét intézkedés, mivel szóbeszéd útján hamar köztudottá vált, felgyorsította az adópengő értékcsökkenését.

A Magyar Távirati Iroda Közvéleménykutató Szolgálatára az év közepén felmérést készített az adópengő hatásáról, lakossági fogadtatásáról. Az 1946. július 12-én közzétett értékelés megállapította, hogy a megkérdezettek több mint 70%-a szerint az adópengő bevezetésével nem javult az életszínvonala, 75%-a megítélése alapján nem növekedett a vásárlóereje, háromnegyedik elfogadhatónak tartotta, hogy a stabilizáció megteremtésekor életszínvonala az utolsó békeév életműjének fele legyen. Az augusztus 1-jétől érvénybe lépő új, módosított jegyrendszerről a döntő többség úgy vélte, szükségleteik negyedét fogja fedezni.⁴⁸

Az infláció ütemét az adópengő indexálásánál alkalmazott technikával nem sikerült lassítani, ezért május 30-án az 5600/1946. M. E. számú rendelet egyes adók fizetésére beve-

⁴⁷ PIL 283 f. 32. cs. 22. és 57. ó. e.; MK, 1945. december 7. 1.

⁴⁸ PIL 283. f. 32. cs. 22. ó. e.

zette az adópengő-adójegyet, amely kéthavi lejáratra szóló utalvány lett. A kibocsátott adópengő-adójegyekkel az 5970/1946. M. E. számú rendelet értelmében az adók mellett egyes közüzemi díjakat, szolgáltatásokat és termékeket is fizetni lehetett. A döntés következményeként az árakat mindenütt adópengőben kezdték számolni, és ezzel hiper sebességre kapcsolt az adópengő inflációja is. Július 8-án az MNB üzletvezetősége a pénzügyminiszterhez küldött átiratában kifogásolta az adópengő-adójegyek forgalomba hozatalát, mert azok a fizetőeszköz szerepét betöltve sértették a jegybanknak a bankjegyek kibocsátására vonatkozó kizárólagos jogát. A megkésett tiltakozás dacára még aznap megjelent a 2240/1946. PM-rendelet, amely a pengő helyett a következő naptól törvényes fizetőeszközzé az adópengőt tette. Az adópengő-adójegy szinte órák alatt kiszorította a forgalomból a pengőt, a milpengőt és a B.-pengőt, és értékvesztése ugyanolyan gyorsuló tempójú lett, mint elődeié. A július 29-én közzétett 8640/1946. M. E. számú rendelet megállapította a pengő és adópengő-adójegyek átszámítási kulcsait. Eszerint 1 forint = 200 millió adópengővel, 400 000 billió B.-pengővel, 400 000 trillió milpengővel és 400 000 kvadrillió „sima” pengővel. Ugyanez a rendelet az adópengő-adójegyek pénzforgalmi érvényességét – a számításba vett váltópénzhiány enyhítésére – szeptember 30-ig meghosszabbította.⁴⁹ Az adópengő-adójegyek mint értékjegyek 1946. május 25-ei és 28-ai keltezéssel jelentek meg 10 000, 50 000, 100 000, 500 000, 1 000 000, 10 000 000, 100 000 000, 1 000 000 000 adópengő névértékben. Július 31-én 2 798 667 900 millió névértékű adópengő-adójegy volt forgalomban, értéke 13 993 339,50 forintnak, aranyparitáson számolva 1 191 937 dollárnak felelt meg. Ahogy az adópengő-adójegy fizetési eszközzé változott, kibontakozott egyre gyorsuló értékvesztése is. Ennek mértékét mutatja be az MNB által készített adatsor (8. táblázat).⁵⁰

⁴⁹ MK 1946. január 1. 6., május 21. 2., június 13. 1., július 9. 2., július 29. 1.

⁵⁰ MNL OL XXIX-L-1-m 37. d.

8. táblázat. Az adópengő, illetve az adópengő-adójeget inflációja

Időszak (1946)	Napi áremelkedés (%)	Adópengőárak indexszáma (1946.01.01. = 1)	1 dollár magánforgalmi árfolyama (adópengő)
január 2.	n. a.	1,0	1,0
április 18.	n. a.	1,0	1,5
április 19.–május 31.	2,8	2,4	1,9
június 1–19.	6,9	4,8	5,9
június 20.–július 8.	19,9	22,8	21,9
július 9–15.	43,5	101,0	116,0
július 16–23.	95,8	875,0	981,5
július 24–27.	358,9	13 434,9	37 037,1
július 28–31.	-5,4	10 551,0	8 518,5

A dollárárfolyamok mindig az adott időszak utolsó napjára vonatkoznak

Az MNB adatai jól tükrözik, hogy április 19-én kezdődött az adópengőben kifejezett árak inflációja, amelyet megelőzött a dollár árfolyamának a csökkenése. Értékvesztése vágtába július 9-étől kezdett, amikor törvényes fizetőeszközzé vált. Az inflációt tekintve ugyanúgy viselkedett, mint a pengő, vásárlóereje június 20. és július 27. között 3612-ed részére csökkent. Július utolsó napjaiban értékjavulása abból eredt, hogy a forint átváltási árfolyamának meghirdetésével az adópengő-adójeget az új nemzeti fizetőeszközbe vetett bizalomra támaszkodva stabilizálódott.⁵¹

1946. július 31-én lezárult az emberiség történetének legnagyobb hiperinflációja, amelynek előzményei 1938 márciusára,

⁵¹ MNL OL Z 12, 103. d., XXIX-L-1-m 37. d.; BOTOS János: *A Magyar Nemzeti Bank története II.* I. m. 319.; LEÁNYFALUSI Károly–NAGY Ádám: *Magyarország fém- és papírpénzei 1926–1946.* Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Bács-Kiskun Megyei Szervezete, Kecskemét, 1986. 107–117.; VARGA István: I. m. 2–5.; Id. dr. KUPA Mihály: *Corpus Notarum Pecuniariorum Hungariae.* Informatika Történeti Múzeum Alapítvány, Budapest, 1993. I. k. 88.; HUSZTI Ernő: *Hiperinfláció és stabilizáció 1945–1946. I. Bankszemle,* 1986/8. 31.

a győri program meghirdetésére nyúltak vissza. A pénzromlás legfontosabb hajtóereje az államháztartás hiánya volt, amelyet a mindenkori kormányzatok különböző pénzügyi technikákkal finanszíroztak. Az infláció ütemét – különösen a háborús vereséget követően – tovább fokozta az áruhiányból eredő áremelkedés. Ezek együttesen 1945 tavaszától-nyarától öngerjesztővé tették a pengő értékvesztését. A folyamat 1946 elején oda vezetett, hogy a hitelszervezet elvesztette a szerepét, a gazdasági súlyát, a valóságos hitelélet megszűnt, a termelők hitelhez csak a megrendelések előlegeként juthattak. Az 1946 nyarára kibontakozó pénzügyi összeomlás nem jelentette az államgazdaság csődjét, mert az infláció térnyerése mindinkább a lakossági jövedelmek központi elvonásának és újraelosztásának eszköze lett. Az államhatalom gazdasági szerepének az erősítését a Magyar Kommunista Párt (MKP) a Gazdasági Főtanács⁵² létrehozásával 1945 végétől politikai befolyása növelésére használta fel. A pénzromlás arra kényszerítette a lakosságot, hogy a túlélés érdekében élelmiszerért elcserélje piacképes értékeit. Ennek haszonélvezői a feketézók mellett a féllégális állami és pártvállalkozások révén javarészt maga a kormányzat, a pártok lettek. A pengő értékének csak matematikailag kifejezhető mértékű romlásával az államkincstár megszabadult a korábban felhalmozott belső adósságától, és az új fizetőeszköz megteremtésekor felmerülő átváltási kötelezettségétől. Mindez arra utalt, hogy a pénzromlás erősítése 1946 tavaszától a politikai hatalomért folytatott harc része lett, és egyetlen koalíciós pártnak sem állt érdekében gátat vetni az inflációnak. Nyilvánvalóvá vált, hogy az a párt, azok a pártok, amelyeknek a programja alapján, vezetésével megvalósítható a stabilizáció, jelentős előnyre tesznek szert a kizárólagos hatalom megszer-

⁵² A Gazdasági Főtanács 1945. november 24-én alakult meg. Hatáskörét az 1946. január 5-én aláírt 12 090/1945. M. E. számú rendelet rögzítette, mely szerint a gazdasági élet irányítása, a stabilizáció előkészítése, megvalósítása a feladata, rendeletkiadási joggal felruházva. 1949. június 11-én a 4083/1949. számú kormányrendelet megszüntette, feladatkörét más gazdaságirányító szervek között szétosztották. MK, 1946. január 9. 2.; *Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye 1949*. Állami Lapkiadó, Budapest, 1950. II. k. 368.

zéséért folyó versenyfutásban. Ez az előny 1946 nyarán a két munkáspártnál jelent meg.

1946 elején a koalíciós pártok számára nyilvánvalóvá vált, hogy a hiperinfláció olyan méreteket öltött, amely az árrendszer teljes összeomlásához, végül az árak óráról órára történő emelkedéséhez vezetett. A pengő értékvesztésével nemcsak a bankjegyeiktől való szabadulás vált általánossá, hanem helyébe teret nyert a természetes gazdálkodás, az állami bevételek elapadtak, a pénzforgalom gyakorlatilag megszűnt. Ez sarkallta a koalíciós pártokat arra, hogy támogassák az MKP által kezdeményezett, majd a két munkáspárt közös programjává vált stabilizációs és szanálási tervet, amely célul tűzte ki a fizetőeszköz forgalmi eszköz, értékmérő és értékmegőrző szerepének a helyreállítását. A politikai pártok, elsősorban az MKP és az SZDP a stabilizáció előkészítése időszakában folyamatosan propagálták a forint megteremtését, megvédését. A tények azonban ezzel szemben nyilvánvalóvá tették, hogy az újjáépítés, a háborús kártalanítás kötelezettségei változatlanul a lakossági és egyéb jövedelmek központosításával és újraelosztásával teljesíthetők, és e cél legkönnyebben az állam által ellenőrzött, szabályozott, kézben tartott inflációval valósítható meg.

A forint színre lép

Az első komoly stabilizációs terveket 1946. február 11-én az MKP Politikai Bizottsága, majd az SZDP vezetősége dolgozta ki. Mindkét javaslat szigorú takarékosági intézkedéseket tartalmazott, és a központi bevételek növelésével kívánta megteremteni az államháztartás egyensúlyát, amelyet a stabil fizetőeszköz kibocsátása előfeltételének tartottak. A két munkáspárt javaslatainak nyilvánosságra hozatalát követően a gazdasági szakemberek és a politikai pártok képviselői előzetes vitát folytattak a stabil fizetőeszköz bevezetésének lépéseiről. A stabilizáció előkészítése, az új nemzeti fizetőeszköz megteremtése éles polémiák között folyt. A viták kulcskérdése a külföldi hitel igénybevétele lett. Ennek eldöntése nemcsak gazdasági jellegű

kérdés volt, hanem sorsdöntő jelentőségű ügy az ország politikai orientációja szempontjából. A polémia azonban kissé fiktív jellegűvé vált, mert a nemzetközi pénzpiacon komoly hitelfolyósító nem jelent meg. Az MKP az előkészületek során felvetette az MNB államosításának gondolatát, illetve ennek megvalósíthatatlansága esetére a jegybank bankjegy-kibocsátási jogának az államra való átruházása tervét. Ezeket az ötleteket azonban végül elvetették. Az MNB államosításának gondolata a stabilizáció időszakában azért merült fel, mert a jegybankot a közvélemény és a politikusok egy része felelősnek tartotta az 1930-as évtized végétől kibontakozott inflációért. Az ebből táplálkozó bizalmatlanság vezetett oda, hogy a stabilizáció folyamatát nem az MNB irányította, hanem az MKP keretében május 30-ától működő Szanálási Bizottság. A Szanálási Bizottság – tagjai: Antos István, Friss István, Gerő Ernő, Háy László, Kossa István, Rákosi Mátyás, Vas Zoltán – egyértelműen tudatában volt annak, hogy az új, stabil fizetőeszköz megteremtésének kezdeményezése és irányítása döntő tényezőjévé vált a politikai hatalom megszerzéséért folyó küzdelemnek. A Szanálási Bizottság munkáját az MKP Politikai Bizottsága május 8-án elfogadott, az értékálló pénz megteremtéséhez szükséges lépéseket összegező határozata alapján végezte.⁵³ Ezzel párhuzamosan az SZDP is kidolgozta elképzeléseit. A minisztertanács a pártok javaslatait május 14-én megtárgyalta, döntés azonban nem született. Ezért a folyamat felgyorsítása érdekében a két munkáspárt szakértői megállapodtak a szanálás és a stabilizáció ütemtervében, amelyet együttes programként terjesztettek be a minisztertanácsban. A munkáspártok együttes fellépése és az azt támogató tömegmozgalom hatására a minisztertanács május 21-ei ülésén elhatározta, hogy az új nemzeti fizetőeszközt augusztus 1-jén bocsátják ki. A szanálást és a fizetőeszköz stabilizációjának előkészítését segítette tanácsaival, tapasztalataival, esetenként személyes részvétellel számos nemzetközi hírnévnek örvendő magyar közgazdász és pénzügyi szakember,

⁵³ 1946. május 30. és október 15. között tartott ülései jegyzőkönyveit lásd PIL 274. f. 12. cs. 25. ó. e.

így többek között Balogh Tamás, Káldor Miklós, Varga István és Varga Jenő.

Varga Jenő – a moszkvai Világgazdasági és Világpolitikai Intézet igazgatója – személyes részvételéről Rákosi Mátyással 1945 tavaszától levelezés folyt. Varga Jenő 1946. április 13-án elküldte a valutastabilizációval kapcsolatos javaslatait. Véleménye szerint nem a pengőt kell stabilizálni, hanem a dollár kerek hányadában új pénzegységet behozni. Támogatta az államháztartás egyensúlyának a helyreállítását a bevételek növelésével, egy esetleges amerikai kölcsön felvételét, a lakossági fogyasztás erőteljes korlátozását, a pénzszüke megteremtését. Miután Joszif Visszarionovics Sztálin sem ellenezte, a hatvanhat éves Varga Jenő 1946. július második felében Budapestre érkezett, és augusztus végén utazott vissza Moszkvába. Bekapcsolódott a stabilizáció lebonyolításába, részt vett az MKP Szanálási Bizottsága július 22. és augusztus 17. között tartott ülésein, és augusztus 22-én a fővárosi Sportcsarnokban előadást tartott a stabilizáció eredményeiről. Tevékenysége a szanálás lebonyolítására, az árkérdésre összpontosult.⁵⁴

A pénzügyi stabilizációhoz szükséges állami árukészletek gyűjtése 1946 első felében zajlott. A kormányzat 1945 végén 600, elsősorban a parasztság részére a termeléséhez, a megélhetéséhez létfontosságú iparcikket zárolt, amelyeket 1946 elején mezőgazdasági terményekre cseréltek át. Emellett 1946 júliusában az MNB kézizálogkölcsönt folyósított az államnak – értéke 42 070 ezer forint –, amelyből a stabilizációt elősegítő külföldi áruvásárlásokat, zömében iparcikkek beszerzését finanszírozták. A kézizálogkölcsön fedezetét 15,1 millió svájci frank értékű kincstárjegy biztosította. Emellett az államkincstár 1946. július 31-én, az előzetes tervnek megfelelően, a kezdeti kiadások fedezésére 300 millió forintos kincstárjegykölcst bocsátott ki a pénzügyintézetek útján. A kölcsönt az MNB viszontleszámította. A stabilizáció kezdetén ez a két tétel jelentette az MNB-vel szembeni forint alapú belső államadósságot.⁵⁵

⁵⁴ PIL 274. f. 10. cs. 122. ó. e. és 12. cs. 25. ó. e.

⁵⁵ *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948.* Második, változatlan kiadás. Szerk.: RÁKOSI Sándor–SZABÓ Bálint.

A minisztertanács döntését követően megkezdődött az aprómunka az új nemzeti fizetőeszköz kibocsátásának előkészítésére. Ennek gazdasági, belpolitikai részletkérdéseit a koalíciós kormányban részt vevő négy párt – MKP, SZDP, FKGP, Nemzeti Parasztpárt – képviselői július 5-i, 8-i, 10-i és 15-i pártközi értekezleteiken tisztázták, megállapodva az értékálló pénz megteremtéséhez szükséges bér-, adózási, államháztartási és árkérdésekről. A pártközi megegyezések alapján a tényleges döntéseket a Gazdasági Főtanács ülésein hozták meg. A stabilizáció előkészületeiről Vlagyimir Petrovics Szviridov altábornagy július 15-én tájékoztatta a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot (SZEB). A SZEB nem emelt kifogást a „pénzreform előkészítését illetően”, egyetértése a végrehajtás szükséges előfeltétele volt.⁵⁶ A stabilizáció kérdéseit 1946. július 30-án megtárgyalta a nemzetgyűlés pénzügyi bizottsága is. A vita a forintérték megállapításáról, az árfolyamokról, a valutatörvény előkészítéséről folyt, és azzal zárult, hogy a pénzügyi bizottság az ezzel kapcsolatos intézkedéseket helyeslőleg tudomásul vette.⁵⁷

Az új fizetőeszköz nevének kiválasztása során a magyar történelem korábbi pénznevezéseit a forinttól a máriásig egyaránt felvetették. Végül az egykoron stabil fizetőeszköznek bizonyuló, I. (Anjou) Károly (Róbert) verette aranyforint alapján az új fizetőeszköz a forint nevet kapta. Váltópénze a folytonosság jegyében a fillér maradt. Az új, aranyalapú pénz, a forint értékét a 9000/1946. M. E. számú rendelet rögzítette. Eszerint az 1 uncia arany = 35 dollár árfolyam figyelembevételével 1 kg finom arany árát 13 210 forintban határozták meg. A forint pénzlába ennek megfelelően 1 forint = 0,0757575 gr finom arany lett,

Kossuth, Budapest, 1979. 204–219., 233–239.; BEREND T. Iván: I. m. 171–266.; *Dokumentumok a magyar hitelpolitika, pénzforgalom és bankrendszer történetéhez 1945–1949.* I. m. 201–234.; PETŐ Iván–SZAKÁCS Sándor: I. m. 67–76.; HUSZTI Ernő: Hiperinfláció és stabilizáció 1945–1946. II. *Bankszemle*, 1986/9. 22–23.

⁵⁶ A Gazdasági Főtanács üléseinek jegyzőkönyveit lásd PIL 274. f. 12. cs. 55. ó. e.; 283. f. 31. cs. 144–163. ó. e.; *A Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947.* Szerk. FEITL István. Napvilág, Budapest, 2003. 191.; *Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944–1948.* Vál., szerk., jegyz.: HORVÁTH Julianna–SZABÓ Éva–ZALAI Katalin. Napvilág, Budapest, 2003. 246–275.

⁵⁷ MNL OL XVIII-1-b 9. d.

a pengő 1927. évi pénzlábának 3,47-szerese, tényleges pénzlábának 2,29-szerese. A jogszabály biztosította a forintnak az arannyal való kapcsolatát, de más államok gyakorlatának megfelelően ténylegesen nem tette lehetővé a bankjegyeknek aranyra való átváltását. Meghatározták a forint és a pengő arányát: 1 forint = 0,28766 1938-as értékű pengővel. A pénzláb alapján 1 dollár = 11,74 forint. Az MNB augusztus 1-jével közreadott hivatalos árfolyamai – amelyek elszakadtak a valóságos értékaránytól – megkülönböztették az áru- és a készpénzváltozatot. A készpénz hivatalos árfolyama a dollár esetében kevesebb – 11,62 forint –, az árunál több – 11,85 forint – lett. Ez az eltérés a többi konvertibilis fizetőeszköznél is megtalálható. A bankjegyek legalább 25%-os nemesfémfedezetét az MNB Frankfurt am Mainból hazaszállított monetáris aranya biztosította, amely 1496 millió forint névértékű bankjegy kibocsátására lett elegendő. A stabilizációs bankjegyek tervezésére az MNB 1945 végén adta ki az első megbízást. A kibocsátási terv értelmében az új fizetőeszköz kezdetben 10, 20 és 100 forintos bankjegyekkel rendelkezhetett. A Pénzjegynyomda a késedelmes döntés miatt 1946. május 23-án jelezte, hogy a stabilizáció tervezett időpontjára csak a 10 forintos bankjegyek kerülhetnek ki a nyomógépek alól. Ezt néhány napi késéssel követné a 100 forintos, majd a 20 forintos bankó. A fémpenzek verése az új fizetőeszköz esetében is állami monopólium maradt. Ezért a jegybank és a pénzügyminiszter július 31-én egyezményt kötött az 1, a 2 és az 5 forintos, továbbá a 2, a 10 és a 20 filléres forgalmazásáról. Mivel az érmék veréséből származó nyereség az állami költségvetést illette meg, a pénzügyi kormányzat kezdettől a forgalmi érmesor minél nagyobb névértékű verésében volt érdekelt. Az új forgalmi érmék verésére az Állami Pénzverő 1945 novemberében kapott megbízást. A nyersanyaghiány közepette az érmeverés előkészítése számos problémát vetett fel. A verőtövek és a vezérszerszámok elkészítéséhez harckocsitengelyeket, az érmék veréséhez a szakadt távvezetékek alumíniumhulladékát és a Weiss Manfréd-gyár rézkészletét használták fel. Az Állami Pénzverő a forgalmi érmesorból 1946. április és 1947 vége között 170 millió darabot készített. A forgalmi érmesorból 1946.

augusztus 1-jén az alumínium 1 és 2 forintos, az alumínium 10 és 20 filléres és a tombak⁵⁸ 2 filléres jelent meg. Pszichológiai okokból – a forint stabilitásának igazolására – 5 forintos ezüstérméket is vertek.⁵⁹ Az előzetes tervek szerint – amelyet 1946–1947 folyamán következetesen megvalósítottak – az új fizetőeszköz három úton került forgalomba. Az MNB által felvásárolt nemesfém és külföldi valuta ellenértékeként, a vállalatoknak, a vállalkozóknak folyósított hitelek útján, és a költségvetés részére biztosított jegybanki kölcsön felhasználásával, amelyből fedezték az államháztartás tervezett hiányát.

A forint megjelenésekor értékállóságához az állam és polgárai egyaránt nagy reményeket fűztek. Ezek a remények azonban a mezőgazdasági áruhiány, a világpiaci ármozgások, az induló árarányok téves megállapítása miatt eltűzöttnek bizonyultak. A kormányzat a koalíciós pártok egyetértésével szigorú rendszabályokat alkotott a forint értékének a védelmére: 1 milliárd forintban rögzítette a bankjegyek kibocsátási határát, szelektív hitelpolitikát érvényesített, továbbra is érvényben tartotta a fogyasztást korlátozó és szabályozó jegyrendszert, szigorú büntetést helyezett kilátásba az árdrágítók, árurejtegetők, valutázók ellen. Az inflációs időszakban létrehozott gazdasági rendőrség számolatlanul indított eljárást, hajtott végre házkutatást, le tartóztatást gazdasági visszaélés vádjával. A munkáspártok a forint védelmére, az árdrágítók, az árurejtegetők elleni fellépésekre az eredeti szándékuktól eltérően tragikus eseményekbe, antiszemita pogromokba is torkolló tömegmozgalmat szerveztek.⁶⁰ Mindez azonban nem óvta, nem óvhatta meg a forintot attól, hogy megjelenését követően azonnal megkezdődjön értékvesztése, inflálódása.

⁵⁸ A tombak vagy más néven hamis arany a réz, horgany, esetleg ón sárgás vagy vöröses aranszínű ötvözete.

⁵⁹ MK, 1946. július 28. 7.; MK, 1946. július 29. 1.; Gonda Lajos: *Az Állami Pénzverő újjászületése 1945 után*. h. n., é. n. 5–6.; *Dokumentumok a magyar hitelpolitika, pénzforgalom és bankrendszer történetéhez 1945–1949*. I. m. 234–249.

⁶⁰ STANDEISKY Éva: A kommunisták politikai antiszemitizmusa (1945–1957). *Századvég*, 2007/2. 3–30.; PETŐ-SZAKÁCS: I. m. 75.

A forint első hónapjai – remények és valóság

Az 1946. augusztus 1-jén forgalomba lépő forint helyreállította a nemzeti fizetőeszköz értékmérő, csereeszköz- és értékmegőrző szerepét.⁶¹ Bevezetésével a lakossági várakozás és a kormányzati törekvés dacára a nemzeti fizetőeszköznek csak belső forgalmi funkciói álltak helyre, nem valósult meg konvertibilitása – a kötött devizagazdálkodás és annak szigorú szabályozása évtizedekig változatlanul fennmaradt –, és mint azt a későbbi események mutatták, az infláció kiváltó okai sem szűntek meg. Így a stabilizáció végeredményét tekintve nem megszüntette, csak kezelhetővé tette az inflációt. Nem erősítette az infláció kiküszöbölésére irányuló törekvéseket, hogy az új árarányok kialakítása, a forint kibocsátását követően az árrendszer módosítására irányuló lépések a politikai küzdelem színterévé váltak, és a pártpolitikai törekvések gyakorta felülírták a gazdasági realitásokat. Az árak megállapítása a pártközi értekezletek, a Gazdasági Főtanács keretében zajlott. 1946. október 23-tól az MKP Gazdasági és Pénzügyi Bizottsága ülésein rendszeresen foglalkozott a napi gazdasági kérdésekkel, az ismételt inflációs tünetekkel, a bankjegyforgalom és annak részeként a készpénzforgalom korlátozásával.⁶² Az 1946. június 24. és 1948. május 31. között működő Országos Anyag- és Árhivatal⁶³ feladatköre a Gazdasági Főtanács döntései alapján elsősorban az ipari anyaggazdálkodás általános elveire korlátozódott. A stabilizációt követően – a takarékosági intézkedések dacára – az államháztartás kiadásait a bevételek továbbra is részben fedezték. 1946-ban az állami kiadásokat a bevételek augusztusban 21,27%-ban, szeptemberben 52,4%-ban, októberben 87,93%-

⁶¹ Az 1946. évi stabilizáció történetét elsőként Ausch Sándor dolgozta fel. Vö. AUSCH Sándor: I. m. 143–187.

⁶² A bizottság jegyzőkönyveit lásd PIL 274. f. 12. cs. 26. ó. e.

⁶³ Az Országos Anyag- és Árhivalt az 1946. április 26-án aláírt 5740/1946. M. E. számú rendelet hívta életre 1946. június 7-től, és az 1948. június 11-én kiadott 5400/1948. kormányrendelet szüntette meg. MK, 1946. május 28. 1–2.; 1948. év hatályos jogszabályai. Szerk. dr. BACSÓ Ferenc–dr. SZABÓ Imre–dr. MIKOS FERENC–dr. NÉMETHY László–dr. SZABÓKY Jenő. Grill Károly Könyvvállalata, Budapest, 1949. 553–555.

ban, novemberben 101,16%-ban, decemberben 113,34%-ban fedezték. A novemberi és decemberi bevételi többlet ellenére a költségvetés öthavi mérlege negatív. Összességében az állami bevételek az 1946. augusztus–december havi kiadások 77,99%-ára nyújtottak fedezetet. A hiány alapvetően a világháborús vereségből adódó nemzetközi kötelezettségek teljesítéséből és az újjáépítéssel kapcsolatos kiadásokból eredt. 1946. augusztus és 1947. július között a költségvetés kiadásainak 39,22%-a a nemzetközi kötelezettségek teljesítését biztosította (később közreadott adat szerint 42,41%-a). Az állam kiadásainak 34,75%-a közvetlenül a jóvátétel teljesítését, a SZEB és a Vörös Hadsereg ellátásának, szállításának és egyéb költségeinek a fedezetét jelentette. A forint megjelenését követő első évben a költségvetés hiánya 511,9 millió forintra rúgott (az egykorúan közreadott statisztika szerint 374,8 millió forintot tett ki a hiány). Ez meghaladta a tervezettet, és jelentékenyen túllépte a hiány fedezésére kibocsátott 300 millió forintos kölcsönt. Az MNB a hiányt a kötelezően beváltott konvertibilis valuták és nemesfémek ellenértékéből és bankjegyek forgalomba hozatalából fedezte.⁶⁴

A stabilizáció és a forint értéke szempontjából meghatározó jelentőségűvé vált a mezőgazdasági termékek, termények mennyisége, a lakosság élelmiszer-ellátásának a biztosítása. A gyenge 1946. évi termés miatt az alapvető élelmiszerek igazságos elosztására, a mezőgazdasági termények szűkös voltából származó áremelkedések megelőzésére az 1946. augusztus 1-jétől alkalmazott jegyrendszer módosításokkal, a hatálya alá vont termékek körének fokozatos szűkítésével 1952. február 18-ig élt. A gyenge termés miatt az 1946. augusztus 1-jén megállapított fejadagokat hamarosan csökkentették. Az ellátási hiány nyomán újra megerősödött a fekete piac szerepe.⁶⁵ Az 1944–1945-ös mezőgazdasági évhez viszonyítva az 1945–1946-os időszakban a vetésterület jelentősen emelkedett, a rendkí-

⁶⁴ Magyar Gazdaságkutató Intézet Közleményei. 3. füzet. Budapest, 1947. január 30. 17.; *Gazdaságstatisztikai Tájékoztató*, 1949. február. 99–101.

⁶⁵ PIL 274. f. 12. cs. 19. ó. e.; 283. f. 32. cs. 57. ó. e.; 10 540/1946. és 10 860/1946. KM-rendeletek. MK, 1946. június 16. 6–9.; MK, 1946. július 27. Melléklet.; PETŐ–SZAKÁCS: I. m. 47.

vüli aszály következtében azonban a mezőgazdasági növények átlagtermése csökkent, a megtermelt mennyiség – a napraforgó kivételével – messze elmaradt az 1934–1938. évektől. Ez változatlanul korlátozta az állatállomány növekedését, a lakossági élelmiszerigények kielégítését. A mezőgazdasági termékek és termények hiánya a jegyrendszer alkalmazása dacára a fogyasztói árak emelkedésének egyik okává vált.

A hiperinfláció hónapjai teljesen szétrombolták az ár- és a jövedelmi viszonyokat. Ezért a stabilizáció megvalósítása új ár- és jövedeleमारányok kialakítását igényelte, amelyet kezdetben a pengő–forint pénzláb 2,07-szeres, majd 2,29-szeres szorzószáma alapján képezték. Az új árrendszer felépítése a mezőgazdasági árszint meghatározásával kezdődött.⁶⁶ A kiindulópont a búza önkényesen rögzített, mázsánkénti 40 forintos ára lett, amely az 1938–1939. évi ár mintegy 2,1-szerese. Ehhez viszonyítva a termények árának mérlegelt szorzószáma 2,8, az állati termékeké 4,2, átlagban 3,4. Következő lépésként a vasúti fuvardíjakat rögzítették, itt a szorzószám 4,1-szeres lett. A harmadik lépésben a lakbéreket számították át, a szorzószám a háború előtti leszállított összegek háromszorosa lett, mert az eredeti elképzelés szerint a létfenntartási költségek ilyen mértékben emelkednének. Az ár- és jövedelmi viszonyok szempontjából lényeges bérszínvonal kialakításához az MGI nemzetijövedelem-számításai adták az alapot. Ezek szerint a nemzeti jövedelem az 1946–1947-es évben a háború előttinek a 60%-a lesz. Figyelembe véve, hogy a munkateljesítmények a háborút követően csökkentek, és a nemzeti jövedelmet a jóvátételi és újjáépítési igények is terhelték, úgy döntöttek, hogy aki a háború előtti teljesítmény háromnegyedét eléri, annak a jövedelme a háború előtti fele lesz (ez a fizetésekre kivetett közterhek korábban alacsonyabb szintje miatt ténylegesen néhány százalékkal magasabb lett). A magán- és köztisztviselői fizetések reálértékét a munkabéreknél alacsonyabbra vették, és a magasabb kereseteket progresszív adóval terhelték. A munkabéreket és a fizetéseket az arányok kialakítását követően előbb pengőben megállá-

⁶⁶ Az új árrendszer kialakítása során lényegében követték Varga István 1946. június 19-ei javaslatát. PIL 283. f. 32. cs. 22. ó. e.

pították, majd azt hármassal szorozták át forintra. A bérszínvonal rögzítését követően alakultak ki az ipari termelői árak. A külföldi nyersanyagok esetén a 2,07-szeres szorzót alkalmazták, ami eleve téves árak kialakításához vezetett, mert a szorzószám ténylegesen 2,29-szeres lett. Az ipari árak zömét az Országos Anyag- és Árhivatal rögzítette fix ár meghatározásával, illetve kalkulációs sémák alapján. A luxuscikknek minősített termékek ára szabad lett. Az ipari árszínvonal kiindulásként 27,8%-os agrárállárral számolt. A nagykereskedelmi árszintet az ipari árak alapján, figyelembe véve azt, hogy 1939-hez képest mennyivel emelkedtek a világpiacon az árak, 3,6-szoros szorzóval állapították meg. A kialakított árak a lakosság fogyasztása szempontjából fontos cikkek mintegy tizedénél a termék valóságos értéke közelében voltak, 30%-ánál jelentős nagyságú forgalmi adót tartalmaztak, a többi termék, termény esetében számottevő dotációt vagy a szükségesnél kisebb tiszta jövedelmet foglaltak magukba. A költségvetési támogatás az alapvető élelmiszereknél 20–30%-ot, a tüzelőanyagoknál és a személyszállításnál 45–55%-ot, a szolgáltatások, a lakberek esetében ennél nagyobb árkiegészítést jelentett.

Az áraknál alkalmazott eltérések elindították a dotációknak, árkiegészítéseknek és az elvonásoknak azt a bonyolult rendszerét, amely évtizedekig negatívan hatott a magyar gazdaságra. A dotációk és elvonások rendszerének alkalmazása a termelő, a felhasználó és a fogyasztó szempontjából egyaránt rossz árrendszer kialakításához vezetett. Az új árrendszer mellett a KSH által számított létfenntartási indexnél az árszorító az 1938-as szintet 100-nak véve, 1946-ban a stabilizációt követően 370,2-szeres, ezenbelül az élelmiszereknél 547,8-szoros, a ruházati cikkekénél 655,6-szoros, a tüzelőanyagoknál és a világításnál 358,2-szeres, a lakbérnél 125,9-szeres lett. A forint megjelenését követően az árrendszer hiányosságai ellenére a kereskedelmi forgalom növekedni kezdett. 1945–1946-ban a kiskereskedelmi forgalom az 1938–1939. évi 29%-át, a következő gazdasági évben 41,6%-át érte el. A nagykereskedelmi forgalom emelkedése hasonló arányú: 1945–1946-ban az utolsó békeévek 38%-át, 1946–1947-ben 51,9%-át tette ki.

Az árszintek kialakítását követően döntöttek a forint pénzlábáról, amelyet az 1939. évi finomarany-árból kiindulva 2,29-szeres szorzóval állapítottak meg, majd ennek alapján határozták meg a pénzforgalomhoz szükséges bankjegyek, érmék értékét, a hitelek nagyságát. A hiperinflációban megtúrtté vált valuta-magánkereskedelem és nemesfémforgalom megszüntetése érdekében – továbbá az MNB valuta- és nemesfém tartalékának növelésére – a 8400/1946. M. E. számú rendelet július 28-án kimondta, hogy a jegybanknál zárolt letétbe kell helyezni a külföldi fizetési eszközöket és a nemesfémeket. Be kellett jelenteni az 500 grammnál nagyobb súlyú aranyból készült tárgyakat, múkincseket, a magántulajdonban lévő ékszereket, amelyeket – az ékszerek, a múkincsek és néhány más tárgy kivételével – a jegybank rögzített árfolyamon felvásárolhatott. A rendelet alapján július 29. és december 31. között az MNB 114 millió forintért aranyat és valutát, 218,1 millió forintért devizát vásárolt fel, és így 332,1 millió forintot helyezett forgalomba. A bankjegyek mennyiségét szigorúan korlátozták: 1946 végén 967 625 ezer, 1947 júliusában 1 592 229 ezer forintot tett ki. 1946. december 31-én a bankjegyek mellett az MNB 6 820 000 forintnyi adópengő-adójeggyel rendelkezett, továbbá 56 117 ezer forintot kitevő vert pénz is forgalomban volt. Így a készpénz értéke 1 023 742 ezer forintra rúgott.

Az augusztus 1-jén megvalósított stabilizáció egyik alapvető célja – az infláció, az áremelkedések megszüntetése – az év hátralévő hónapjaiban nem valósult meg. Az augusztus 1-jén érvényes árakhoz viszonyítva a következő hónapban minimálisan, 0,08%-kal csökkent az árszint. Októberben 4,86%-kal, novemberben 3,89%-kal emelkedett az árszínvonal, majd decemberben ismét csökkent, ezúttal 2,46%-kal. Így az árszint 1946. augusztus és december között 6,22%-kal nőtt. Az 1946 végén megvalósított árcsökkenésről a koalíciós pártok november 5-én állapodtak meg. A pártközi értekezlet döntését követően november 26-ától jelentek meg az iparcikkek egy része árának 25%-ig terjedő leszállításáról, a gáz és a villany fogyasztói árának 15%-os mérsékléséről szóló közlemények. A döntés alapján elsősorban a nagykereskedelmi árak csökkentek, augusztus

31-éhez képest Budapesten 1,3%-kal. A kiskereskedelmi árszint növekedését jól mutatta, hogy az 1946. szeptember havi átlaghoz képest az év utolsó napjára a létfenntartási költségek lakbérrel együtt 7,9%-kal, lakbér nélkül 8,9%-kal emelkedtek. A létfenntartási költségek közül a lakbér nem változott, a fűtés és a világítás 5%-kal mérséklődött a gáz és a villany árának csökkentése miatt, továbbá 9,9%-kal kevesebb pénzt igényelt az egyéb szükségletek kielégítése. Mivel a ruházkodás költségei kevésbé, 2,8%-kal emelkedtek, a létfenntartási költségek növekedésének hajtóereje az élelmiszerek drágulása – 16,5%-kal – lett. A mezőgazdasági termékek, termények által gerjesztett inflációs nyomás a forint történetét folyamatosan jellemezte.

A forint bevezetését követően az új árrendszer problémáival, az árak és a bérek közötti arányokkal és aránytalanságokkal, a lakberek és a közüzemi díjak magas szintjével az országgyűlés ülésein is foglalkoztak, elsősorban interpellációkban – Vásáry József és Futó József kérdései – és az azokra adott válaszokban.⁶⁷ Az interpellálók felvetéseit a statisztikai adatok is alátámasztották. Az MGI vizsgálata szerint a hivatalos árak és a feketepiaci árak közötti különbségek 1946 októberét követően kezdtek növekedni, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy a mezőgazdasági termés elmaradt az igények mögött, és a begyűjtött mennyiség sem érte el a tervezettet. A vizsgálat szerint a téli hónapokban a lakosság kalóriaszükséglete harmadát csak a feketepiacon tudta megvásárolni. A létfenntartási index – Judik József tanulmánya szerint – lakbér nélkül a szeptemberi 100%-nak tekintett színtről december végére 108,9%-ra, 1947. január 31-re 113,9%-ra, egy hónap múlva 125,3%-ra nőtt. Az átlagon belül a leggyorsabban az élelmezési költségek emelkedtek, szeptemberhez viszonyítva december végére 116,5%-ra, 1947. január 31-re 124,7%-ra, február végére 141,7%-ra. A többi kiadási csoport árnövekedése ettől elmaradt, illetve a fűtés, világítás és az egyéb szükségletek árszintje mérséklődött. A bérek – elsősorban a segéd munkások és kistisztviselők esetében – rendkívül alacsonynak bizonyultak. Az akkordbérek, azaz teljesítménybérek 1946 szeptemberében a

⁶⁷ MNL OL XVIII-1-b 2., 3. d.

bányászatban 319 forintot, a vas- és fémiparban 309 forintot, az építőiparban 290 forintot, a textiliparban 252 forintot tettek ki. A feketepiac terjedését egyértelműen az áruhiánynak tulajdonították, és emellett felhívták a figyelmet arra is, hogy a pénzszűke miatt újra megjelentek a kosztkamatok, amelyek éves szinten elérték a 40–80%-ot. A stabilizációt követően a gondokat nemcsak az árrendszer tévedései növelték, hanem az is, hogy a költségvetés nemzetközi kötelezettségei folyamatosan emelkedtek. Eredetileg az ilyen kiadásokra havi 60 millió forintot irányoztak elő, ezzel szemben ezek 1946. augusztusban 61,4 millió, szeptemberben 89,7 millió, októberben 132 millió forintot tettek ki.⁶⁸

Az első teljes stabilizációs évben a nagykereskedelmi árak az ipari termékeknél 9,8%-kal, a mezőgazdasági terményeknél 73,3%-kal nőttek. Ezzel a forint bevezetésekor kialakított agráröllő jelentékenyen csökkent. A mezőgazdaságban – más ágazatoktól eltérően – a nagy- és a kiskereskedelmi áraknál sajátos árrendszer alakult ki. Egyrészt létezett a beszolgáltatás alá vont termények, termékek hatóságilag megállapított átvételi ára. Másrészt rögzítették a beszolgáltatott mennyiségen felüli termények, termékek szabadpiaci árát. Harmadrészt azoknál a terményeknél, termékeknél, amelyek esetében a szabadpiaci forgalmazás nem volt engedélyezett, kialakult a feketepiaci ár. A hivatalos statisztikai számítás – noha gyűjtöttek szabadpiaci, feketepiaci árakat – a központilag meghatározott árakat vette figyelembe. A helyzetet érzékelve a koalíciós kormány a jegyrendszer által alacsony szinten tartott ellátás javítására, a termelők által a piactól visszatartott készletek mozgósítása érdekében fokozatosan felszabadította a mezőgazdasági termények árát. A sort 1946 novemberében a hagyma nyitotta meg, 1947. január 22-étől felszabadították a tojás árát, március elejétől a burgonyaét, áprilistól a kukoricáét és a baromfiét, június közepén a sertéshúsét, a következő hónap elején a sertézsírét. Az árak felszabadítása a feketepiaci árhoz képest további emelkedést hozott magával. A fekete- és a szabadpiaci átlagárak között az egyes városokban a kereslettől és a kínálattól függően

⁶⁸ MNL OL XIX-L-1-k 24. d. és XXIX-L-1-m 45. d.; PIL 274. f. 12. cs. 81. ó. e. – Kosztkamatnak nevezték a heti kamatra nyújtott kölcsön percentjeit.

igen jelentős különbségek alakultak ki. 1947. január 31-én a tojás ára 18 város adatai alapján darabonként 65 fillér és 2 forint, a vöröshagyma kg-ja 1,50 forint és 5 forint, a 46 filléres hatósági árú burgonya kg-ja 44 fillér és 2 forint, a 92 filléres hatósági árú kenyér kg-ja 1,50 forint és 3 forint között mozgott. Az 5,80 forintos hatósági árú mosószappan kg-ja 5,80 forint és 16 forint, a 8,60 forintos hatósági árú zsír kg-ja 6,50 forint és 20 forint között váltakozott, és a sort még folytathatnánk. Az áremelkedés mértékét a létfenntartási költségek emelkedése is tükrözte. A hatósági árakon számított létfenntartási költségek az 1946. szeptember havi átlaghoz (100%) viszonyítva egy négytagú munkáscsalád esetében 18 város adatai alapján 1947. január 31-ére lakbérrel 110,5%-ra, lakbér nélkül 111,7%-ra nőttek, és az év végére 145,7%-ot, illetve 150,9%-ot tettek ki. Így az új fizetőeszköz értékvesztése objektív és szubjektív okok következtében azonnal megkezdődött. Az áremelkedések nyomán a forint 1949-re elvesztette kibocsátáskori értéke 40%-át.⁶⁹

Az 1930-as évtized végén elindult, majd egyre nagyobb lendületet vevő inflációhoz nemcsak a háború kiadásai, az állami költségvetés túlköltekezése járult hozzá, hanem az MNB önállóságának erőteljes korlátozása, valamint a folyamat öngerjesztővé válása is. A háborús vereséget követően a megszállás kiadásai, az állami költségvetés bevételeinek elapadása mellett az infláció hiperinflációba való átváltását elősegítette, hogy a koalíció pártjai a hatalomért folyó küzdelemben eszközként használták fel a pénzromlást. A lakosság – különösen annak bérből, fizetésből, nyugdíjból élő része, amely nem rendelkezett jelentősebb anyagi tartalékkal – a háború éveiben és azt követően súlyos terheket vállalt fel, és az életkörülményeit jelentékenyen rontó korlátozásokat viselt el. Mindezt 1945-ben és 1946 első felében annak reményében vállalta, hogy a stabilizációval helyzete javulásnak, életszínvonalára emelkedésnek indulhat. Ez a várakozás a reményeknél ugyan kisebb mértékben, de megvalósult, és az életkörülmények kedvezőbbre fordulásában, az ellátás javulásában, majd a jegyrendszer megszüntetésében öltött testet.

⁶⁹ MNL OL XXIX-L-1-m 45., 46. d.; Dr. Huszti Ernő: *Egy valuta története*. LHarmattan–Zsigmond Király Főiskola, Budapest, 2011. 147.